

De CPN en de solidariteitsbeweging met de Spaanse republiek in Nederland (1936-1939)¹

Cahiers over de geschiedenis van de CPN 10 (mei 1985), blz. 9-54

Jaap-Jan Flinterman

Inhoudsopgave

Inleiding	blz. 1
Nederlandse sociaaldemocraten en communisten en de Spaanse burgeroorlog	3
De Nederlandse Rode Hulp komt in actie	7
Rond de oprichting van de Commissie 'Hulp aan Spanje'	10
Van notabelencomité tot massaorganisatie in spe	15
De campagne van de Rode Hulp in de eerste helft van 1937	22
'Hulp aan Spanje' in 1937	23
Het einde van de Nederlandse Rode Hulp	33
'Hulp aan Spanje' in 1938	37
De laatste maanden	45
Epiloog: de Commissie SOS	48
Slotopmerking	49

Inleiding

Met dit artikel beoog ik in de eerste plaats een overzicht te geven van de door de CPN ontplooidde activiteiten op het terrein van de solidariteit met de Spaanse republiek in de jaren van de burgeroorlog. Vanzelfsprekend komt daarbij echter ook het door de CPN met betrek-

¹ Dit artikel is een omgewerkte versie van het vierde hoofdstuk van een onder begeleiding van drs. H.J. Langeveld tot stand gekomen bijvaksriptie contemporaine geschiedenis (*De CPN en de Spaanse burgeroorlog*, VU Amsterdam 1983). Dank ben ik in bijzondere mate verschuldigd aan degenen die mij mondelinge informatie verschaften over hun activiteiten in de jaren 1936-1939, Lie Alma-Heijnen, Co Dankkaart, Wim van Exter, mevrouw G.J. van de Muijzenberg-van Boxel, Theo van Reemst, Trudel van Reemst-de Vries, Fred van Santen en Chris Smit. Een deel van de interviews heb ik samen met Hans Dankkaart en/of Henk Otjens afgenomen. Henk Otjens stelde mij zijn aantekeningen over de weerklank van de Spaanse gebeurtenissen in *Het Volksdagblad* ter beschikking.

king tot dit solidariteitswerk gevoerde beleid aan de orde: een beleid dat gericht was op een zo breed mogelijke ontplooiing van de solidariteit in zo groot mogelijke eenheid. De mogelijkheden en onmogelijkheden waarmee de Nederlandse communisten bij dit streven werden geconfronteerd, vloeiden voort uit en zijn illustratief voor de problemen waarvoor de CPN zich geplaatst zag bij haar pogingen uitvoering te geven aan wat sinds de zomer van 1935 de officiële lijn van de Komintern was: de politiek van eenheids- en volksfront. Een nadere beschouwing van het optreden van de CPN op het onderhavige deelterrein biedt dus de mogelijkheid het functioneren van deze politiek in de Nederlandse praktijk te volgen.

De politiek van eenheids- en volksfront waarvoor de CPN na een aantal halfslachtige aanzetten vanaf de zomer van 1934 op haar congres van december 1935 ondubbelzinnig had gekozen, kan kort gekarakteriseerd worden als een antifascistische coalitiepolitiek. Gestreefd werd naar het aangaan van een politieke overeenkomst met de sociaaldemocratie (het eenheidsfront) als basis voor een volksfront met deelname van werkende boeren, middenstanders, intellectuelen en andere kleinburgerlijke groepen. Doel van deze politiek was het stuiten van de opkomst van het fascisme, in Nederland vooral belichaamd door de NSB, en het bieden van een alternatief voor kapitalistische crisispolitiek, zoals in Nederland ten uitvoer gelegd door de regering Colijn. Met de politiek van eenheids- en volksfront onafscheidelijk verbonden was het streven naar collectieve veiligheid op het terrein van de buitenlandse politiek. In de visie van de CPN zou Nederland, in en buiten de Volkenbond, moeten samenwerken met alle landen, in het bijzonder de Sovjet-Unie, die bereid waren fascistische agressie, waar deze zich ook voordeed, met doeltreffende maatregelen tegemoet te treden.²

Zoals bekend kwam de politiek van eenheids- en volksfront in Nederland volstrekt niet van de grond, omdat de SDAP de communistische toenaderingspogingen consequent van de hand wees.³ Hoewel de omvang **[10]** van de ideologische geschilpunten tussen SDAP en CPN zeker niet veronachtzaamd mag worden, dient de verklaring voor de opstelling van de Nederlandse sociaaldemocraten tegenover de communistische avances mijns inziens toch al-

² Zie voor de besluiten van het CPN-congres van 1935 *Voor de eenheid der arbeidersklasse. Wat het congres der Communistische Partij van Nederland besloot*, Amsterdam 1936. Hoewel de CPN tot de nazomer van 1939 in hoofdlijnen aan de door dit congres uitgestippelde politiek vasthield, deden zich daarbinnen nog aanzienlijke verschuivingen voor waarop in dit bestek niet nader kan worden ingegaan.

³ Zie bijvoorbeeld G. Harmsen, 'Leven en werk van mr. Alex S. de Leeuw', in: *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland 1977*, blz. 120 e.v.

Ileerest gezocht te worden in de politieke verhoudingen in Nederland. De hegemonie van de christelijke partijen in de vaderlandse politiek leverde in combinatie met de geringe betekenis van de CPN als machtsfactor een situatie op waarin samenwerking met de RKSP het enige reële perspectief op sociaaldemocratische regeringsdeelname bood.

Nederlandse sociaaldemocraten en communisten en de Spaanse burgeroorlog

De gewapende opstand van militairen, monarchisten en fascistten tegen de wettige volksfrontregering van de Spaanse republiek, uitmondend in een burgeroorlog die bijna drie jaar duurde en gepaard ging met een omvangrijke militaire interventie van de fascistische mogendheden, liet de gemoederen in ons land niet onberoerd. Zowel de SDAP (en het NVV) als de CPN kozen de zijde van de republiek. Hoewel de sociaaldemocraten vanaf het begin bij hun sympathiebetuigingen met het Spaanse volksfront een aanzienlijk groter terughoudendheid aan de dag legden dan de communisten, leefde binnen de CPN in het begin van de burgeroorlog ongetwijfeld de verwachting dat de eenheidsgedachte onder invloed van de gebeurtenissen in Spanje terrein zou winnen in de sociaaldemocratische gelederen.⁴

Geheel van iedere grond ontbloot leek deze verwachting niet. De visie van de sociaaldemocraten op het karakter van het conflict was vrijwel identiek met die van de communisten. Beide groepen beschouwden de burgeroorlog als een strijd tussen democratie en fascisme. Daar stond echter tegenover dat de SDAP aan het Spaanse gebeuren een veel geringer betekenis toekende dan de CPN. Voor de Nederlandse communisten was de burgeroorlog allesbehalve een exclusief Spaanse aangelegenheid. Zij beschouwden de fascistische opstand in Spanje en de Duits-Italiaanse interventie in het conflict als onderdeel van een verder reikend fascistisch veroveringsplan, dat ook voor de Nederlandse onafhankelijkheid een bedreiging betekende.⁵ Voor de SDAP daarentegen, strevend naar regeringssamenwerking met de RKSP, was het volstrekt niet opportuun van de Spaanse kwestie een strijdpunt te maken in de Nederlandse politiek.⁶ Katholiek Nederland koos namelijk in overgrote meerderheid posi-

⁴ Deze verwachting werd in *De Tribune* van 4 augustus 1936 expliciet verwoord.

⁵ *De Tribune* 9 april 1937; *Het Volksgedagblad* 5 februari 1938.

⁶ M. Prak, *Buitenlandse zaken. De SDAP en de Spaanse burgeroorlog, 1936-1939*, Utrecht 1980 (ongepubliceerde doctoraalscriptie RU), blz. 66 e.vv.

tie tegen de Spaanse republiek en de katholieke pers sloeg de sociaaldemocratie om de oren met de antiklerikale excessen die zich in de eerste maanden van de burgeroorlog in de republikeinse zone voordeden.⁷

Van concrete meningsverschillen tussen SDAP en CPN met betrekking [11] tot de gebeurtenissen in en rond Spanje was onder meer sprake in verband met het optreden van de Spaanse communisten. Vooral in de loop van 1937 gaf dit aanleiding tot felle polemieken tussen *Het Volk* en *Het Volksdagblad*. In mei van dat jaar kwam het in Barcelona tot een gewelddadige confrontatie tussen de achterban van het anarcho-syndicalistische vakverbond CNT en de 'trotskistische' POUM enerzijds, de Catalaanse communisten en de regionale regering van Catalonië anderzijds. De meigebeurtenissen leidden tot een regeringswisseling in Madrid waarbij de anarcho-syndicalisten en de linkervleugelsocialisten het veld moesten ruimen en de positie van de rechtervleugelsocialisten, de liberalen en de communisten versterkt werd. De POUM werd verboden en kaders en leden van deze partij werden het slachtoffer van een door de communisten geïnstigeerde repressie. Voor *Het Volk* vormden deze gebeurtenissen aanleiding tot felle kritiek op het optreden van de Spaanse communisten, een optreden waarmee de CPN zich volledig identificeerde.⁸

Een tweede conflictpunt tussen de Nederlandse sociaaldemocraten en communisten met betrekking tot de Spaanse kwestie werd gevormd door de zogenaamde non-interventiepolitiek. In augustus 1936 kwam op Frans initiatief de non-interventieovereenkomst tot stand. De 26 landen die deze overeenkomst onderschreven (waaronder naast alle grote Europese mogendheden ook Nederland), deden de toezegging zich van inmenging in het Spaanse conflict door midden van wapenleveranties te zullen onthouden. Begin 1937 werd de overeenkomst uitgebreid tot buitenlandse combattanten. Het resultaat was dat de republiek vrijwel van wapens verstoken bleef, terwijl de rebellen op grote schaal met materieel en manschappen gesteund werden door Duitsland en Italië. Alleen de Sovjet-Unie ging, toen bleek dat de fascistische mogendheden de non-interventieovereenkomst aan hun laars laptten, in de nazomer van 1936 over tot het sturen van wapens en adviseurs naar de republiek.

Bibliografisch addendum 2016. Van Praks scriptie is een ingekorte versie als artikel gepubliceerd in *Het zesde jaarboek voor het democratisch socialisme*, Amsterdam 1985, blz. 148-171.

⁷ Ibidem.

⁸ *Het Volksdagblad* 26 en 30 juli, 12 en 13 augustus 1937.

De CPN veroordeelde de non-interventiepolitiek vrijwel onmiddellijk als een inbreuk op de rechten van de wettige Spaanse regering en een stilzwijgende sanctionering van de Duits-Italiaanse inmenging.⁹ De SDAP zag echter tot het voorjaar van 1938 in deze politiek de enige mogelijkheid om escalatie van de burgeroorlog tot een internationaal gewapend conflict te voorkomen. Met zoveel woorden werd de bereidheid uitgesproken de Spaanse republiek op te offeren om de Europese vrede te bewaren. Pas de Duitse overval op Oostenrijk in maart 1938 leidde tot een kritischer opstelling van de SDAP ten aanzien van de tegemoetkoming van de westerse mogendheden tegenover Duitsland en Italië in het algemeen en de non-interventiepolitiek in het bijzonder.¹⁰ Dat de houding van de Nederlandse sociaaldemocratie in dezen van communistische zijde niet in dank werd aanvaard, behoeft nauwelijks betoog.¹¹

Ironisch genoeg vormde echter het vraagstuk van de concrete solidariteit met de Spaanse republiek aanleiding tot de scherpste meningsverschillen tussen de Nederlandse sociaaldemocraten en communisten rond de Spaanse burgeroorlog. Juist op dit punt koesterde de CPN aanvankelijk enige hoop op een vorm van gezamenlijk optreden met SDAP en NVV. Begin augustus 1936 publiceerde De Tribune een oproep van het partijbestuur van de CPN om, zodra SDAP en NVV een steuncampagne voor het Spaanse volk zouden starten, daaraan medewerking te verlenen.¹² Om de katholieken niet voor het hoofd te stoten legden de sociaaldemocraten echter grote terughoudendheid aan de dag bij het ontwikkelen van daadwerkelijke solidariteit met de Spaanse republiek. In de loop van de burgeroorlog brachten SDAP en NVV 330.000 gulden bijeen voor hulp aan het Spaanse volk. Geen gering bedrag, maar gezien de organisatorische mogelijkheden waarover men beschikte evenmin opzienbarend. Een deel bestond uit rechtstreekse giften uit kassen van het NVV en aangesloten bonden. Het meeste geld werd echter ingezameld door een comité van SDAP en NVV, dat in de zomermaanden van 1937 – dat wil zeggen na de verkiezingen voor de Tweede Kamer in mei van dat jaar – en in de tweede helft van 1938 een financiële campagne organiseerde voor de huisvesting van Spaanse kinderen in Frankrijk, een hulpobject waaraan men zich geen bin-

⁹ *De Tribune* 5, 7, 14, 17 en 25 augustus 1936.

¹⁰ H. Langeveld, *De reactie op de Spaanse burgeroorlog in de sociaaldemocratische pers in Nederland*, Amsterdam 1973 (ongepubliceerde doctoraalscriptie VU) blz. 45 e.v.v.; Prak, *a.w.* (noot 6), blz. 43 e.v.v.

¹¹ *De Tribune* 26 oktober, 13 november en 2 december 1936; *Het Volksdagblad* 15 en 28 oktober en 15 november 1937.

¹² *De Tribune* 4 augustus 1936.

nenlandspolitieke builen kon vallen. Intussen werd leden van de moderne arbeidersbeweging ontraden hun medewerking te verlenen aan hulpacties van andere organisaties. Dit werd voornamelijk ingegeven door de vrees dat de CPN erin zou slagen in het kader van solidariteitsacties met het Spaanse volk aansluiting te vinden bij sociaaldemocraten. Uit het feit dat, zoals uit het vervolg zal blijken, verschillende sociaaldemocraten dit advies naast zich neerlegden, mag worden afgeleid dat ook binnen de SDAP niet iedereen tevreden was met de omvang van de door de eigen organisaties ontwikkelde initiatieven. Deze onvrede werd uitgesproken, zowel in de SDAP als in het NVV, maar resulteerde niet in een werkelijke oppositie tegen de terughoudende opstelling van de leiding van partij en vakverbond. Opvallend is dat degenen die kritiek leverden op het beleid van het partijbestuur op dit punt – bij voorbeeld op het SDAP-congres van februari 1937 –, het argument aanvoerden dat men de communisten de gelegenheid bood zich van de acties meester te maken. Van een groeiende eenheidsstemming in de sociaaldemocratische gelederen was dus althans weinig merkbaar.¹³

Naarmate de burgeroorlog voortduurde werd de toon van de kritiek in communistische publicaties op de terughoudendheid van de Nederlandse sociaaldemocratie in de solidariteit met Spanje steeds feller. In de polemieken rond dit thema werd van communistische zijde voortdurend verwezen naar de activiteiten van de Nederlandse Rode Hulp (NRH) en van de Commissie 'Hulp aan Spanje'.¹⁴ Zoals uit het vervolg zal blijken, was binnen beide organisaties de communistische inbreng van essentiële betekenis, zij het dat deze op een geheel verschillende wijze gestalte kreeg. In de onderstaande schets van de rol van de CPN in het organiseren van politieke en materiële solidariteit met het Spaanse volk zal onze aandacht dan ook primair uitgaan naar deze organisaties.

¹³ De gegevens over sociaaldemocratische solidariteitsacties zijn ontleend aan Prak, *a.w.* (noot 6), blz. 54 e.vv. **Bibliografisch addendum 2016.** Zie voor de hulpactie voor Spaanse kinderen Bert Hogenkamp, "'Verstaan met het hart.'" De hulpactie van NVV en SDAP voor Spaanse kinderen en de film *Camarada* (1938)', in: *Jaarboek Stichting Film en Wetenschap* 5 (1995) [1996], blz. 7-29.

¹⁴ *Het Volksdagblad* 21 juli 1937 en 16 en 25 februari 1939.

De Nederlandse Rode Hulp komt in actie

Binnen een week na het uitbreken van de burgeroorlog verscheen in *De Tribune* een oproep van de NRH: 'Snelt de slachtoffers van 't Spaanse fascisme te hulp!'¹⁵ Het was het begin van wat zou uitgroeien tot de grootste campagne in de geschiedenis van de NRH. De NRH was de Nederlandse sectie van de in 1922 door de Komintern in het leven geroepen Internationale Rode Hulp, een organisatie die zich bezighield met het ontplooiën van solidariteit met slachtoffers van reactionaire politieke vervolging.¹⁶ Met het oog op de opvang van Duitse antifascisten die na de 'Machtübernahme' hun land moesten ontvluchten, werd de NRH in 1933 gereorganiseerd en uitgebreid. In verband hiermee werd CPN-partijbestuurder Jan Postma met de leiding van de NRH belast. Deze verantwoordelijkheid zou hij als secretaris van de organisatie tot 1937 dragen. In de herfst van dat jaar verruilde hij het secretariaat voor het voorzitterschap, hetgeen een vermindering van zijn werkzaamheden in NRH-verband betekende.¹⁷ In de jaren tussen 1933 en 1937 groeide de NRH uit tot een hechte organisatie, wier hoofdtaak op het terrein van de opvang en verzorging van Duitse vluchtelingen lag en die gezien het beleid van de Nederlandse regering in dezen haar werk in een situatie van semi-illegaliteit moest verrichten.¹⁸ De doorvoering van de politiek van eenheids- en volksfront ging ook de NRH niet onopgemerkt voorbij. Een in november 1935 gehouden congres besloot dat gezien de steeds verder om zich heen grijpende fascistische terreur gestreefd diende te worden naar een verbreding van het solidariteitswerk. Dit streven werd onder meer tot uitdrukking gebracht in een verandering van de ondertitel van het NRH-blad *Afweerfront*. In plaats van 'orgaan van de Rode Hulp' kon men op de voorpagina voortaan 'tegen oorlog en fascisme' lezen.¹⁹

¹⁵ *De Tribune* 24 juli 1936.

¹⁶ Zie voor de NRH G. Harmsen, *Daan Goulooze. Uit het leven van kommunisten*, Nijmegen 1982, blz. 102 e.vv. en nu het artikel van André Gerrits in dit Cahier.

Bibliografisch addendum 2016. Volledige bibliografische gegevens: André Gerrits, 'Solidariteit zonder eenheidsfront. De Internationale Rode Hulp in Nederland, 1925-1938', in: *Cahiers over de geschiedenis van de CPN* 10 (1985), blz. 55-79.

¹⁷ Harmsen, *Goulooze* (noot 16), blz. 103; *Afweerfront* 1937 no. 22 (25 oktober), blz. 2; interview Van Exter 12 september 1980.

Bibliografisch addendum 2016. Zie Ger Harmsen, '[Jan Postma](#)' (1891-1944), in: *BWSA* 4 (1990), blz. 163-168.

¹⁸ Vgl. de bij Harmsen, *Goulooze* (noot 16), blz. 103 e.vv. gegeven voorbeelden.

¹⁹ *Afweerfront* 1936, no. 1 (januari), blz. 1; no. 22 (2de helft november), blz. 13.

Met het uitbreken van de Spaanse burgeroorlog in de zomer van 1936 diende zich voor de NRH een nieuwe taak aan: het organiseren van politieke en materiële solidariteit met het Spaanse volk in de strijd tegen de rebellerende generaals. De campagne startte nog voor eind juli en nam in de maanden vanaf augustus een grote vlucht. Op 1 januari 1937 bleek 20.000 gulden bijeengebracht te zijn.²⁰ Reeds daarvoor was in *Afweerfront* geconstateerd dat de NRH aan de omvangrijkste campagne uit haar bestaan bezig was.²¹ Blijkens de financiële verantwoordingen die in *Afweerfront* en *De Tribune* verschenen, werd geld opgehaald bij steunlokalen, bedrijven, bondskantoren, in buurten, bij sport- en klaverjasclubs, bouwobjecten en, niet te vergeten, op vergaderingen van de CPN en de NRH. Gedurende de eerste weken van de oorlog werd het geld vooral **[14]** besteed aan de aankoop en verzending van verbandmiddelen en medicamenten. In het najaar werden aan dit pakket andere hulpgoederen toegevoegd, zoals levensmiddelen en warme kleding. Huisvrouwen werden aangespoord om hun leveranciers om giften in natura te vragen. Om de vervaardiging van truien voor de Spaanse kameraden te stimuleren plaatsten *De Tribune* en *Afweerfront* breipatronen. In een artikeltje onder de kop 'Breien volgens de Stachanov-methode' werd geadviseerd ter verhoging van de productiviteit bij dit werk een vergaande vorm van arbeidsdeling toe te passen.²² Naast de inzamelingsacties werd de politieke solidariteit niet vergeten. De NRH organiseerde Spanje-vergaderingen, maar ook filmvoorstellingen en culturele avonden, waarvan de baten vanzelfsprekend voor Spanje bestemd waren.²³ Evenals de CPN besteedde de NRH met het oog op de katholieke meningsvorming in Nederland veel aandacht aan de positie van het Spaanse katholicisme in het conflict. In december 1936 bracht de NRH-uitgeverij *De Schijnwerper* een brochure *Katholieken over Spanje* uit, waarin aan de hand van uitspraken van pro-republikeinse katholieken uit Spanje en Nederland als Ossorio y Gallardo, Bergamin en Brouwer stelling werd genomen tegen de berichtgeving over de burgeroorlog in de katholieke pers.²⁴

²⁰ *De Tribune* 2 januari 1937.

²¹ *Afweerfront* 1936, no. 21 (1ste helft november), blz. 2.

²² *De Tribune* 11 november 1936.

²³ De gegevens uit deze alinea zijn, voor zover niet nader verantwoord, ontleend aan *Afweerfront* en *De Tribune* over de periode juli-december 1936.

²⁴ Vgl. *Afweerfront* 1936, no. 23 (1ste helft december), blz. 7; no. 22 (2de helft november), blz. 7, waar tevens sprake is van een speciaal voor verspreiding in Brabant bestemd manifest. Bergamin was literator, Ossorio y Gallardo Spaans vertegenwoordiger bij de Volkenbond. Zie over de hispanoloog Johan Brouwer, die in 1937 een aantal malen op vergaderingen van Hulp aan Spanje sprak, H. Henrichs, 'Nederlanders en Franco's kruis-

In kwantitatieve termen was de Spanje-actie van de NRH dus reeds binnen enkele maanden een uitgesproken succes. Gezien het streven naar verbreding van het maatschappelijke en politieke draagvlak van het antifascistische solidariteitswerk zaten hier echter problematische kanten aan. Zoals wij hierboven al hebben geconstateerd sprak het partijbestuur van de CPN in augustus 1936 de bereidheid uit om, wanneer SDAP en NVV een hulpcampagne zouden starten, daaraan medewerking te verlenen. In de tussentijd dienden communisten de campagne van de NRH te ondersteunen. Kennelijk bestond bij de partijleiding echter de bereidheid om een gemeenschappelijk optreden van de gehele Nederlandse arbeidersbeweging voor de Spaanse republiek te realiseren door de Spanje-actie van de eigen hulporganisatie te laten voor wat zij was.²⁵ Omdat de steuncampagne van SDAP en NVV uitbleef, kreeg de NRH-actie waarschijnlijk een groter gewicht dan aanvankelijk in de bedoeling had gelegen. Al spoedig werden ook binnen het kader van de NRH-campagne pogingen ondernomen om tot een verbreding van het draagvlak van de Spanje-acties te komen. Vanuit NRH-afdelingen werden speciale Spanje-comités opgericht, zodat ook diegenen die zich voor het overige niet met de NRH wensten te identificeren op dit punt een bijdrage aan de activiteiten konden leveren. *Afweerstand* meldde de oprichting van dergelijke comités onder meer in Rotterdam en Deventer.²⁶

Terwijl het streven in theorie gericht was op het doorbreken van maatschappelijke en politieke scheidslijnen in de solidariteitsbeweging met de Spaanse republiek, dreigden dergelijke ontwikkelingen te resulteren in een politieke en organisatorische versterking van de NRH, die op den duur [15] het beoogde doel niet kon dienen. In het eerste nummer van de jaargang 1937 van *Afweerstand* werd deze tendens bekritiseerd. Betoogd werd dat gezien het karakter van de oorlog in Spanje – een fascistische opstand tegen een wettige regering – ondersteuning van het Spaanse volk door alle democratisch gezinde Nederlanders noodzakelijk en mogelijk was. Veel functionarissen zouden hiervoor onvoldoende oog hebben. Dat de NRH actie voerde voor Spanje, was onvoldoende: de solidariteitsbeweging moest zo breed

tocht', in: M. Braams e.a., *'Wat dunkt u van Spanje?'* Nederlanders en de Spaanse burgeroorlog, 1936-1939, Amsterdam 1984, blz. 37 e.vv.

Bibliografisch addendum 2016. Zie voor Brouwer H. Henrichs, *Johan Brouwer, zoeker, ziener en bezieler: een biografie*, Amsterdam 1989.

²⁵ *De Tribune* 4 augustus 1936.

²⁶ *Afweerstand* 1936, no. 18 (2de helft september), blz. 14 e.v.; no. 23 (1ste helft december), blz. 11; 1937, no. 4 (2de helft februari), blz. 15.

en veelomvattend zijn als maar enigszins mogelijk was.²⁷ Waarop hier mijns inziens voorzichtig gezinspeeld werd, was de mogelijkheid dat andere organisaties bij het streven naar verbreding van het solidariteitswerk wel eens betere diensten zouden kunnen bewijzen dan de NRH. Het vermoeden lijkt gerechtvaardigd dat de gedachten hierbij uitgingen naar de Commissie 'Hulp aan Spanje', die reeds in de voorgaande maanden in de openbaarheid was getreden.

Rond de oprichting van de Commissie 'Hulp aan Spanje'

Medio augustus had in Parijs een internationale conferentie plaatsgevonden voor hulp aan het republikeinse Spanje. Initiatiefnemers waren het Franse vakverbond, het Wereldcomité tegen oorlog en fascisme en een aantal parlementariërs van bij het Franse volksfront aangesloten partijen.²⁸ Het Wereldcomité tegen oorlog en fascisme – ook wel bekend als de Amsterdam-Pleyel-beweging – was een creatie van Willi Münzenberg. Als lid van het centraal comité van de Duitse communistische Partij had deze in 1933 moeten vluchten en had zich in Frankrijk gevestigd. Reeds vanuit Duitsland had hij in dienst van de Komintern een omvangrijke propagandistische activiteit ontplooid. In talrijke gevallen wist hij voor zijn initiatieven de medewerking te krijgen van niet-partijgebonden persoonlijkheden uit het artistieke en intellectuele leven. Ook in de emigratie zette hij zijn werk voort.²⁹ Naar het schijnt speelde hij bij de organisatie van de internationale hulpconferentie van augustus 1936 een belangrijke rol – op de achtergrond. Op deze conferentie, waar volgens *De Tribune* leidende figuren uit SAI en Komintern naast intellectuelen en persoonlijkheden uit burgerlijke en democratische organisaties bijeen waren, werd een *Comité de coordination et d'information pour l'aide à l'Espagne républicaine* gevormd. In de daaropvolgende maanden kwam het in een groot aantal landen over de gehele wereld tot de oprichting van nationale afdelingen van dit comité. Zowel het internationale comité als de nationale vertakkingen bestonden uit

²⁷ *Afweerfront* 1937, no. 1 (1ste helft januari), blz. 4 e.v.

²⁸ *De Tribune* 15 augustus 1936; rapport van de CID aan de minister van buitenlandse zaken, 's-Gravenhage 23 november 1936, no. 38797, geheim (Archief Buit. Z., A 197bis Spanje, dossier 'Internationale actie en hulp aan Spanje (Madrid)').

²⁹ W. Kruyer, 'Parijs 1934, Het Vrouwencongres tegen oorlog en fascisme', in: *Cahiers over de geschiedenis van de CPN* 6 (1981), blz. 23 e.v.v.; D. Caute, *The fellow-travellers: a postscript to the Enlightenment*, New York 1973, blz. 55 e.v.v. en 132 e.v.v.

niet-communistische persoonlijkheden die bereid waren hun naam en faam te verbinden met de zaak van het republikeinse Spanje. Deze comités waren, kortom, opgezet volgens het model dat door Münzenberg reeds eerder met succes in praktijk was gebracht. In de organisatie van het concrete solidariteitswerk [16] speelden in het algemeen communisten een centrale rol.³⁰ Voorzitter van het internationale comité was Victor Basch, tevens voorzitter van de *Ligue des Droits de l'Homme* – een organisatie waarbinnen in deze periode sympathisanten van de Franse communistische partij en de Sovjet-Unie de toon aangaven – en van het Franse volksfront. Het secretariaat was in handen van de Franse communiste Madeleine Braun.³¹

[17] Op de Parijse conferentie waren vanuit Nederland drie mensen aanwezig: CPN-voorzitter Ko Beuzemaker, Selma Meyer en N. Nathans.³² De laatstgenoemde, secretaris van de sectie spoorwegpersoneel van de ITF, hield na zijn terugkeer in Nederland in een interview met *Het Volk* een pleidooi voor het verlenen van materiële steun aan de Spaanse republiek.³³ In 1937 zou Nathans actief deelnemen aan de voorbereidingen voor de steuncampagne van SDAP en NVV voor Spaanse kinderen. In juli van dat jaar, in verband met deze zaak op weg naar Parijs, kwam hij om het leven bij een vliegtuigongeluk.³⁴ Voor zover mij bekend was hij niet betrokken bij de oprichting van de Commissie 'Hulp aan Spanje', de Nederlandse afdeling van het *Comité de coordination et d'information*. Hoogstwaarschijnlijk speelde daarbij Selma Meyer wel een rol. Reeds eerder in de dertiger jaren treft men haar naam aan in verband met vergelijkbare personencomités. Zo was zij actief in het Wuppertalcomité en in het Ossietzky-comité.³⁵ Zij was lid van de SDAP, maar bereid zich in te zetten voor antifascistische samenwerking tussen sociaaldemocraten, communisten en democraten zonder partijpolitieke binding.³⁶ Het zojuist genoemde Wuppertal-comité was van een der-

³⁰ H. Thomas, *The Spanish civil war*, Harmondsworth 1977³, blz. 360 e.v.

³¹ Caute, a.w. (noot 29), blz. 138 e.v. en 156; rapport van de CID aan de min. v. buit. z., 's-Gravenhage 28 januari 1937, no. 41083 geheim (Archief Buit. Z., A 197bis Spanje, dossier 'Internationale actie en hulp aan Spanje (Madrid)'); *Het Volksdagblad* 28 april 1937; interview Dankaart 22 november 1979.

³² *De Tribune* 15 augustus 1936.

³³ *De Tribune* 18 augustus 1936.

³⁴ *Het Volksdagblad* 28 juli 1937.

Bibliografisch addendum 2016. Zie Bob Reinalda, '[Nathan Nathans](#)' (1883-1937), in: *BWSA* 7 (1998), blz. 142-146; vgl. voor de rol van de ITF in de internationale solidariteitsbeweging met de Spaanse republiek de brochure van Jim Jump, *No Pasarán! The ITF and the Spanish Civil War* (2016), die je [hier](#) kunt downloaden.

³⁵ W. Melching, 'De ideologische touwtrekkerij rond Carl von Ossietzky', in: *Vrij Nederland* 8 mei 1982, blz. 15.

³⁶ Interview Van de Muijzenberg-van Boxel 18 december 1980; interview Dankaart 19 mei 1981.

gelijke samenwerking een typisch voorbeeld. Men zou dit comité als een voorloper van de Commissie 'Hulp aan Spanje' kunnen beschouwen. Het initiatief tot de oprichting ervan was uitgegaan van de *Abschnittsleitung West* van de Duitse communistische partij en van de Duitse Rode Hulp. Het comité richtte zich op de ondersteuning van arbeiders uit de omgeving van Wuppertal, die gearresteerd waren wegens het vormen van illegale vakbondsgroepen en rond de jaarwisseling 1935/36 voor een nazi-rechtbank moesten verschijnen. Selma Meyer bekleedde het voorzitterschap, vicevoorzitter was de predikant N. Padt, vooraanstaand lid van de christelijke antimilitaristische vereniging Kerk en Vrede, terwijl de onderwijzeres Lie Heijnen zich met het publiciteitswerk bezighield. Wij zullen de namen van Padt, Lie Heijnen en Selma Meyer nog regelmatig tegenkomen in verband met de Commissie 'Hulp aan Spanje'.³⁷ Ook sociaaldemocraten van naam als Bongers en Tinbergen namen in het Wuppertal-comité zitting, hetgeen overigens de wrevel van de SDAP-leiding opwekte.³⁸

Enkele weken na de hulpconferentie in Parijs begon de Commissie 'Hulp aan Spanje' zich te manifesteren. Eind augustus meldde *De Tribune* in een klein bericht de oprichting van een Nederlandse afdeling van het *Comité de coordination et d'information*. In september verscheen onder meer in *Het Volk* een oproep aan artsen en verpleegster om zich beschikbaar te stellen voor uitzending naar Spanje.³⁹ Waarschijnlijk in de tweede helft van oktober bracht de Commissie een eerste brochure, *De Waarheid omtrent Spanje*, uit waarin het een en ander werd meegedeeld over de oprichting van 'Hulp aan Spanje'. Bovendien bevatte de brochure een politieke intentieverklaring. De oprichting van de Commissie zou zijn **[18]** uitgegaan van 'eenige *onpolitieke* personen'. Hun doel was 'alle weldenkende democraten' door een juiste voorlichting voor de zaak van het republikeinse Spanje te winnen en tot oeffervaardigheid te bewegen. Men wilde zich vooral richten op diegenen die niet aangesproken werden door de steunoproepen van sociaaldemocratische en communistische zijde,

Bibliografisch addendum 2016. Zie voor Selma Meyer het boek van Bart de Cort, *Van vrouwen, vrede en verzet. Selma Meyer (1890-1941) en haar Holland Typing Office*, Amsterdam 2013; en de biografie in het [Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland](#).

³⁷ Herlemann, 'Het Exil als operatiebasis. De Duitse communistische emigratie in Nederland na 1933', in: K. Dittrich/ H. Würzner (red.), *Nederland en het Duitse Exil*, Amsterdam 1982, blz. 138 e.v.; *Vrouwen. Orgaan van het Wereld-Vrouwen-Comité Afdeling Nederland* 1937, no. 5, blz. 12.

³⁸ A. Geelhoed, *De SDAP en het eenheidsfront (1932-1939)*, Amsterdam 1973 (ongepubliceerde scriptie UvA), blz. 29.

³⁹ *De Tribune* 31 augustus en 22 september 1936.

... wier sympathie meer uitgaat naar den rechtervleugel van het "Frente Popular", welke vleugel te vergelijken is met onze vrijzinnig democraten.⁴⁰

De tekst van de brochure was ondertekend door prof. dr. Marius Valkhoff en dr. J. Schrijver, wier namen ook onder eerdere oproepen in de pers hadden gestaan. De Commissie presenteerde zich als Nederlandse afdeling van het *Comité de coordination et d'information* en in de brochure werd verwezen naar de internationale conferentie medio augustus en een vervolgconferentie die begin oktober in Parijs had plaatsgevonden. De namen van de op de eerste conferentie aanwezige Nederlanders werden niet genoemd. Ko Beuzemaker kon natuurlijk met de beste wil van de wereld niet voor een 'onpolitieke persoon' doorgaan. Het beeld dat de Commissie in haar eerste brochure van zichzelf presenteerde, werd gekenmerkt door partijpolitieke ongebondenheid en door de specifieke doelgroep: mensen van progressief-burgerlijke signatuur.

De vraag wat zich in de tweede helft van augustus 1936 rond de totstandkoming van de Commissie precies heeft afgespeeld, kan jammer genoeg niet met zekerheid worden beantwoord. Wel is het mogelijk over de oprichting van de Commissie enkele gegronde vermoedens te formuleren. Zoals wij hebben gezien had Selma Meyer al eerder een rol gespeeld in comités waarin van een zekere samenwerking tussen sociaaldemocraten en communisten sprake was. Ook schijnt zij contact gehad te hebben met een Duitse emigrant, die een Kominternfunctie bekleedde, en met de CPN in de persoon van Anton Struik, lid van het dagelijks bestuur van de partij.⁴¹ Het ligt voor de hand te vermoeden dat zij waarschijnlijk reeds voor en in elk geval na de conferentie in Parijs met één of meerdere communisten heeft overlegd over de vraag bij welke concrete stappen de solidariteitsbeweging met de Spaanse republiek in Nederland het meest gebaat zou zijn. De CPN-leiding had op dat tijdstip de hoop op een spoedig begin van een steuncampagne van SDAP en NVV nog niet opgegeven. Omdat men wilde proberen bij die campagne aansluiting te krijgen, was het opzetten van een organisatie waaraan sociaaldemocraten op persoonlijke titel zouden deelnemen op dat tijdstip niet urgent en misschien zelfs minder wenselijk. Zowel politiek gezien als met het oog op de

⁴⁰ *De Waarheid omtrent Spanje! Bulletin No. 1*. Uitgegeven door de Commissie 'Hulp aan Spanje', z.pl. z.j., blz. 5.

⁴¹ Interview Dankkaart 19 mei 1981; interview Van de Muijzenberg-van Boxel 18 december 1980.

Bibliografisch addendum 2016. Zie voor Anton Struik de biografische schets van Agnes M.F. Dessing, '[Thomas Antonie Struik](#)' (1897-1945), in: *BWSA* 4 (1990), blz. 200-202.

mogelijke financiële resultaten was het echter wel interessant om in progressief-burgerlijke kring steun voor de Spaanse republiek te mobiliseren. Een bijkomend voordeel van een voor dit doel op te richten comité zou[19]der partijpolitieke binding zou zijn dat het communisten die zich in hun werkomgeving niet of moeilijk als zodanig konden profileren (bij voorbeeld mensen in overheidsdienst), in staat zou stellen op te treden voor solidariteit met de Spaanse republiek. Ik vermoed dat overwegingen van deze aard de CPN-leiding er in augustus 1936 toe hebben doen besluiten het initiatief te nemen tot de oprichting van een niet-partijgebonden hulporganisatie van progressief-burgerlijke signatuur.

Volgens Dankaart – over wie zo dadelijk meer – was het de communiste Jet Wiessing-Adrian, die met een dergelijk plan mensen ging benaderen en Valkhoff en Schrijver bereid vond respectievelijk het voorzitterschap en het secretariaat van de Commissie op zich te nemen. Zij behoorde tot de kring van medewerkers van de Marxistische Arbeidersschool, het scholingsinstituut van de CPN, en had veel contacten onder intellectuelen die mogelijk voor 'Hulp aan Spanje' geïnteresseerd konden worden. Op het eerste 'kantoor' van de Commissie, dat in het woonhuis van Schrijver gevestigd was, deed zij administratief en organisatorisch werk.⁴² Schrijver was arts en kwam uit een liberaal-joods milieu. Valkhoff was buitengewoon hoogleraar in de Romaanse taalkunde aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam. Politiek gezien stond hij linkser dan Schrijver. Twee jaar voor de oprichting van de Commissie had hij deel uitgemaakt van de redactie van *Kentering*, het orgaan van de Sociaal-Democratische Studentenclubs. In zijn studententijd had hij meegewerkt aan de oprichting van de Filmliga. Volgens Dankaart stond hij niet onsympathiek tegenover het communisme en de Sovjet-Unie.⁴³

De gang van zaken rond de oprichting van de Commissie 'Hulp aan Spanje' kan niet met volstrekte zekerheid gereconstrueerd worden. Op basis van het bovenstaande – een combinatie van feiten en op feiten gebaseerde gissingen – meen ik echter te mogen stellen, dat het althans zeer aannemelijk is dat het initiatief tot de oprichting van de CPN is uitgegaan. Het feit dat de doelgroep van de Commissie aanvankelijk beperkt was, is, zoals wij geconstateerd hebben, met deze stelling niet in strijd. In de berichtgeving in *Het Volksdagblad* over de acti-

⁴² Interview Dankaart 22 november 1979 en 19 mei 1981.

⁴³ Interview Dankaart 22 november 1979; vgl. het in noot 28 genoemde CID-rapport.

Bibliografisch addendum 2016. Zie de korte biografische schets van [Marius F. Valkhoff](#) (1905-1980) in zijn *De expansie van het Nederlands*, Brussel 1943, 76, hergepubliceerd in de *DBNL*.

viteiten van de Commissie werd aan haar aanvankelijke karakter lang vastgehouden. Nog in juli 1937 situeerde de communistische krant 'Hulp aan Spanje' in 'andere kringen', dat wil zeggen buiten de arbeidersbeweging.⁴⁴ Op dat tijdstip hadden zich echter in de Commissie al aanzienlijke veranderingen op het politieke en organisatorische vlak voltrokken. De eerste landelijke conferentie, die in februari 1937 plaatsvond, betekende een mijlpaal in dit veranderingsproces. Wij zullen daarom eerst de activiteiten van en ontwikkelingen binnen 'Hulp aan Spanje' tot aan deze conferentie volgen om vervolgens weer even stil te staan bij de NRH.

[20] Van notabelencomité tot massaorganisatie in spe

Valkhoff en Schrijver boekten een eerste succes, toen in het najaar van 1936 vijf verpleegkundigen en de communistische arts Gerrit Kastein namens de Commissie 'Hulp aan Spanje' naar de republiek afreisden. Zij waren de eersten van in het totaal 27 personen die door de Commissie in de loop van haar bestaan uitgezonden werden om hun medische kennis en vaardigheden in dienst te stellen van het Spaanse volk.⁴⁵ Oproepen om steun van 'Hulp aan Spanje' gingen vergezeld van propagandistische activiteit. De eerder genoemde brochure werd nog voor de jaarwisseling gevolgd door een tweede, en de Commissie organiseerde in de onderhavige periode verschillende openbare vergaderingen waar onder meer gesproken werd door mr. N.A. Stempels, hoofdbestuurder van de Liberale Staatspartij, en ds. Padt, die wij zojuist reeds zijn tegengekomen als vicevoorzitter van het Wuppertal-comité. Stempels en Padt brachten in november een bezoek aan de republiek en deden van hun bevindingen onder andere verslag op een openbare vergadering in het Amsterdamse concertgebouw. Andere sprekers op deze vergadering waren W. van Ravesteijn – de voormalige CPN-

⁴⁴ *Het volksdagblad* 30 juli 1937.

⁴⁵ *De waarheid omtrent Spanje! Bulletin No. 1*, blz. 6; *Onze Hulp aan Spanje. Uitgave van de commissie 'Hulp aan Spanje'*, z.pl. z.j, blz. 8.

Bibliografisch addendum 2016. De Commissie 'Hulp aan Spanje' wordt ook besproken door Johannes Buter, [Ver weg maar toch dichtbij. Hulpverlening in Nederland tijdens de Spaanse burgeroorlog, 1936-1939](#). Master-scriptie Nieuwste geschiedenis UvA, Amsterdam 2015, blz. 34-47. Zie voor Gerrit Kastein nu B. Goudriaan, *Verzetman Gerrit Kastein, 1910-1943. 'Een communistische intellectueel van een vreeswekkende koelbloedigheid'*, Leiden 2010; vgl. voor de ervaringen van Nederlands medisch personeel in Spanje H. Dankkaart, J.J. Flinterman, F. Groot, R. Vuurmans, *De oorlog begon in Spanje. Nederlanders in de Spaanse Burgeroorlog 1936-1939*, Amsterdam 1986, 118-131. Daar wordt op blz. 168 noot 144 gesproken over 38 medische personeelsleden, maar hier heeft het zetduiveltje de auteurs parten gespeeld: het moest 28 zijn: toch één meer dan het hierboven in de tekst genoemde aantal van 27 medische personeelsleden.

voorman, inmiddels weer lid van de SDAP – en de katholieke pacifiste mevrouw Bulsing-van Besouw.⁴⁶ Ook haalde de Commissie de pro-republikeinse priester Leocadio Lobo naar Nederland om enig tegenwicht te bieden aan de berichtgeving over het Spaanse conflict in de katholieke pers.⁴⁷

Vooraf op het terrein van publiciteit en propaganda legde 'Hulp aan Spanje' dus reeds in het najaar en de vroege winter van 1936 de nodige activiteit aan de dag. Ook werd de landelijke commissie versterkt door de toetreding van de hoogleraren B. Becker en A.G. van Kranendonk en de privaattoestant J.B. Tielrooy.⁴⁸ Van een organisatie met vertakkingen door het gehele land die in staat geacht mocht worden een krachtige steuncampagne te voeren, was echter nog geen sprake. Van communistische zijde werden pogingen in het werk gesteld om in deze situatie verandering te brengen. Zo werd voor de inzameling en opslag van hulpgoederen in het najaar een winkelruimte in De Galerij in Amsterdam gehuurd. Volgens Dankkaart werd deze bemand door twee activisten van de NRH.⁴⁹ Zelf meldde Dankkaart zich in deze periode als vrijwilliger voor de Internationale Brigades die aan republikeinse zijde in de burgeroorlog meevochten. Hij kreeg echter van de partijleiding te horen dat hij in Nederland nodig was voor het solidariteitswerk. Anton Struik verstrekte hem de opdracht actief te worden in 'Hulp aan Spanje'. Hiertoe meldde hij zich bij het 'kantoor' van de Commissie op het huisadres van Schrijver waar hij Jet Wiessing trof. Hij legde zich toe op de steuninzameling op zijn eigen bedrijf en in Amsterdam-Oost. Mede door zijn activiteiten begon het solidari-

⁴⁶ *De Tribune* 30 november en 11 december 1936. Volgens *Maandelijksch Informatie-Bulletin*. Uitgave van de Commissie 'Hulp aan Spanje' (in het vervolg in de noten: MIB) no. 1 (maart 1937), blz. 2 werden in de periode tot februari 1937 tien openbare vergaderingen gehouden.

Bibliografisch addendum 2016. Zie voor [mr. N.A. \(Klaas\) Stempels](#) (1907-1943) de vermelding in het levensbericht van diens broer Alexander van de hand van E. Diemer, in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* 1988, blz. 249-255, aldaar blz. 250. Voor [ds. Nicolaas Padt](#) (1886-1967) kan men het overlijdensbericht op p. 2 van de *Nieuwe Leidsche Courant* van 24 juli 1967 raadplegen.

⁴⁷ *De Tribune* 26 november 1936.

⁴⁸ *De Waarheid omtrent Spanje! Bulletin No. 2*. Uitgegeven door de Commissie 'Hulp aan Spanje', z.p. z.j., blz. 22.

Bibliografisch addendum 2016. Zie voor Becker M.C. Jansen, '[Bruno Oscar Becker \(1885-1968\)](#)', in: *Biografisch Woordenboek van Nederland* 5 (2002); voor Van Kranendonk W. van Maanen, '[Anthonius Gerardus van Kranendonk \(1884-1957\)](#)', in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* 1958, blz. 51-54; voor Tielrooy S. Dresden, '[Johannes Bernardus Tielrooy \(1886-1953\)](#)', in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* 1954-1955, blz. 95-100.

⁴⁹ *De Waarheid omtrent Spanje! Bulletin No. 2*, blz. 23; interview Dankkaart 19 mei 1981.

teitswerk van 'Hulp aan Spanje' groepen te bereiken die voorheen buiten het gezichtsveld van de Commissie waren gebleven.⁵⁰

[21] Inmiddels bereisde Jet Wiessing als propagandiste van de Commissie het land. Haar taak bestond uit het stimuleren van de oprichting van lokale afdelingen – die subcommissies werden genoemd – en het onderhouden van contacten daarmee.⁵¹ Het lijkt mij waarschijnlijk dat zij daarbij gebruik kon maken van de steun van de Nederlandse afdeling van het Wereld-Vrouwen-Comité tegen oorlog en fascisme (WVC). Deze organisatie, die politiek zeer dicht bij de CPN stond en waarin veel communistes actief waren, riep haar leden vrijwel vanaf de oprichting van 'Hulp aan Spanje' op om het werk van de Commissie te ondersteunen.⁵² Het WVC had afdelingen in verschillende plaatsen in het land en bood dus mogelijkheden om de geografische verbreding van het werk van 'Hulp aan Spanje' ter hand te nemen. Lie Heijnen, de voorzitter van het WVC, eerder ook actief in het Wuppertal-comité, zou in de volgende jaren dikwijls het woord voeren op vergaderingen van de Commissie en twee maal als lid van een delegatie van 'Hulp aan Spanje' de republiek bezoeken. Zelf was zij

⁵⁰ Interview Dankaart 22 november 1979 en 19 mei 1981. Omdat Dankaart als communist in 'Hulp aan Spanje' een belangrijke rol speelde, laat ik over hem enige biografische gegevens volgen. J.J. (Co) Dankaart werd op 7 november 1912 in Amsterdam geboren. Na de lagere school volgde hij een tweejarige opleiding voor machinebankwerker aan de ambachtsschool. Vervolgens werkte hij tot 1930 bij een klein toeleveringsbedrijf voor de scheepsbouw, terwijl hij in de avonden verder vakonderricht volgde. Van 1930 tot 1943 was hij werkzaam bij de dienst Publieke Werken van de gemeente Amsterdam, afdeling onderhoud bruggen. In 1929 werd hij lid van de Communistische Jeugdbond (CJB), waarvan hij in 1931 organisatiesecretaris werd. In datzelfde jaar trad hij toe tot de CPN. In 1932/3 bezocht hij een jaar lang de Leninschool in Moskou. Na zijn terugkeer in Amsterdam hervatte hij zijn werk bij de gemeente en zijn activiteiten als CJB-bestuurder, waarbij hij zich vooral toelegde op het werk onder jeugdig gemeentepersoneel. In 1935/6 maakte hij deel uit van het bestuur voor de afdeling Publieke Werken van de NVV-bond voor overheidspersoneel. Ook in dit kader hield hij zich vooral met jongerenwerk bezig. Sinds 1933 waren zijn partijactiviteiten als gevolg van het ambtenarenverbond feitelijk illegaal. Door zijn werk in de vakbond had hij de nodige ervaring in samenwerking met politiek andersgezinden. Door zijn betrekking als gemeentearbeider was hij gewend de nodige omzichtigheid aan de dag te leggen waar het zijn partijlidmaatschap betrof. Een en ander kwam goed van pas bij zijn werk in 'Hulp aan Spanje', waarbinnen hij zowel in de Amsterdamse subcommissie als op landelijk niveau de volgende jaren een leidinggevende taak vervulde.

Bibliografisch addendum 2016: zie voor het leven van Dankaart nu Ger Harmsen, 'Co Dankaart, zoon van het werkende volk', *Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging* 24 (1991), blz. 44-51.

⁵¹ *MIB* no. 1, blz. 3.

⁵² Voor de totstandkoming van het WVC zie Kruyer, in: *Cahiers over de geschiedenis van de CPN* 6 (noot 29), met name blz. 44 e.v. Ondersteuning van 'Hulp aan Spanje' door het WVC: *Vrouwen* 1937, no. 10 (september/oktober), blz. 5; 1937, no. 1 (januari), blz. 2.

geen lid van de CPN. Evenals Selma Meyer was zij echter bereid tot antifascistische samenwerking met communisten.⁵³

Terwijl op deze wijze gewerkt werd aan een versterking van de organisatie van 'Hulp aan Spanje' voltrok zich tevens een verschuiving in het karakter van de Commissie. Dit hing samen met het uitblijven van een steuncampagne van SDAP en NVV, waardoor de aanvankelijk door de CPN-leiding gekoesterde verwachtingen in rook opgingen. Nu het onmogelijk bleek aansluiting te zoeken bij een door de sociaaldemocratie geïnitieerde steuncampagne werd het interessant om sociaaldemocraten op persoonlijke titel bij het werk van de Commissie te betrekken. Het was duidelijk dat de Commissie 'Hulp aan Spanje' hiertoe betere mogelijkheden bood dan de NRH. Waarschijnlijk was het Selma Meyer die op dit vlak voor een doorbraak zorgde door Sam de Wolff te bewegen tot het verlenen van zijn medewerking. De Wolff, die van 1909 tot 1913 lid was geweest van de SDP, de voorloper van de CPN, maar daarna was teruggekeerd in de SDAP, stond binnen zijn partij uitgesproken links. Hij was een van de weinige voorstanders binnen de Nederlandse sociaaldemocratie van samenwerking met communisten. Reeds in de nazomer van 1936 pleitte hij bij het partijbestuur van de SDAP voor een krachtiger aanpak van de solidariteit met de Spaanse republiek. Binnen zijn partij beschikte hij over talrijke contacten die de oprichting van subcommissies met medewerking van sociaaldemocraten in hoge mate vereenvoudigden.⁵⁴

Ook Selma Meyer zelf bleef bij het werk van 'Hulp aan Spanje' betrokken. Het Holland Typing Office op het Damrak te Amsterdam waarvan zij directrice was, vormde in deze maanden naast het woonhuis van Schrijver en de winkelruimte aan De Galerij een centrum van activiteiten voor de Commissie. Zo meldde de juist afgestudeerde arts Theo van Reemst, die rond de jaarwisseling Gerrit Kastein als leider van de groep medisch personeel in Spanje afloste, zich op dit adres voor uitzending [22] naar Spanje.⁵⁵ Met Selma Meyer werkte nauw samen de communiste Truus van Boxel. Deze samenwerking resulteerde onder meer in de totstandkoming van een Spaans persagentschap dat via Parijs doorkomende berichten van re-

⁵³ Interview Alma-Heijnen 27 augustus 1980. **Bibliografisch addendum 2017:** Zie de biografie van [Anna Aleida Heijnen](#) van de hand van Bart de Cort, *BWSA online* (oktober 2016).

⁵⁴ Prak, *a.w.* (noot 6), blz. 54; interview Dankkaart 22 november 1979.

Bibliografisch addendum 2016: Zie de biografieën van Salomon de Wolff (1878-1960) van de hand van A.A. de Jonge, in: [Biografisch Woordenboek van Nederland 2 \(1985\)](#); en van Margriet Schrevel en Ger Harmsen, in: [BWSA 7 \(1998\), blz. 257-263](#).

⁵⁵ Interview Van Reemst 21 oktober 1979.

publikeinse zijde aan de Nederlandse kranten doorgaf. Evenals Dankkaart onderhield Truus van Boxel regelmatig contact met Anton Struik over haar werkzaamheden voor 'Hulp aan Spanje'. Struik coördineerde vanuit de partijleiding van de CPN de inspanningen van communisten voor de vorming van antifascistische samenwerkingsverbanden met politiek andersgezinden.⁵⁶

Reeds begin 1937 kon geconstateerd worden dat de Commissie 'Hulp aan Spanje' op weg was een van de meest succesvolle van dergelijke samenwerkingsverbanden te worden. Evenzeer was echter duidelijk dat het om samenwerking op persoonlijke titel ging. De SDAP wees een uitnodiging tot het bijwonen van een door het *Comité de coordination et d'information* georganiseerde internationale hulpconferentie van de hand. Uit Nederland waren op deze conferentie, die in januari werd gehouden, vertegenwoordigers van de NRH, het WVC en de Commissie 'Hulp aan Spanje' aanwezig.⁵⁷ Was de SDAP als partij al weinig genegen zich met de activiteiten van het internationale comité en zijn Nederlandse tak in te laten, meer ter rechterzijde waren de problemen nog groter. In februari moest Stempels in verband met zijn medewerking aan 'Hulp aan Spanje' het lidmaatschap van het hoofdbestuur van de Liberale Staatspartij neerleggen.⁵⁸

In dezelfde maand vond de eerste landelijke conferentie van de Commissie 'Hulp aan Spanje' plaats. De geografische verbreding van de activiteiten bleek duidelijk uit het feit dat subcommissies in tien plaatsen op deze conferentie vertegenwoordigd waren.⁵⁹ Ik heb naar het functioneren van de subcommissies geen systematisch onderzoek verricht. Het vermoeden lijkt echter gerechtvaardigd dat dit in zoverre overeenkomst vertoonde met de gang van zaken op landelijk niveau, dat het feitelijke werk gedaan werd door activisten onder leiding van een dagelijks bestuur terwijl een groep min of meer vooraanstaande figuren als comité van aanbeveling fungeerde. In de comités van aanbeveling treft men, voor zover mij bekend, nooit namen van communisten aan. Anders is het gesteld met de besturen op lokaal niveau. Zo werd in Den Haag, waarover mij enige gegevens bekend zijn, omstreeks de jaarwisseling

⁵⁶ Interview Van de Muijzenberg-van Boxel 18 december 1980; interview Dankkaart 22 november 1979. In 1937/8 treft men in *De Tribune* en *Het Volksdagblad* regelmatig berichten aan van het Spaanse persagentschap, voor zover ik heb kunnen nagaan voor het eerst op 15 februari 1937.

⁵⁷ *De Tribune* 15 en 19 januari 1937; *MIB* no. 1, blz. 3. Namens 'Hulp aan Spanje' waren Schrijver en Selma Meyer aanwezig.

⁵⁸ *De Tribune* 8 en 17 februari 1937.

⁵⁹ Tenzij anders vermeld zijn gegevens over deze conferentie ontleend aan het verslag in *MIB* no. 1, blz. 1 e.v.

een subcommissie opgericht. Daarin hadden onder meer zitting de hispanoloog G.J. Geers en de sociaaldemocratische hoofdamtenaar bij het Ministerie van Koloniën prof. J. van Gelderen. Van Gelderen zou bij de verkiezingen van mei 1937 een Tweede Kamerzetel verwerven. Geers was tevens voorzitter van het bestuur van de subcommissie waarin de communist Fred van Santen de post van secretaris bekleedde en waarvan verder twee sociaaldemocraten deel uitmaakten.⁶⁰ Aangenomen mag worden dat communisten dikwijls een belangrijke rol speelden bij het initiëren [23] van 'Hulp aan Spanje'-activiteiten op lokaal niveau. Vanzelfsprekend varieerde echter het gewicht van hun inbreng van plaats tot plaats en ook door politiek andersgezinden werd het nodige werk verzet. Zo waren in Apeldoorn mensen uit de kring van Kerk en Vrede actief en werd de subcommissie in Tilburg vooral gedragen door enkele Katholiek-Democratische arbeiders.⁶¹

Zoals gezegd kan ik wat betreft de subcommissies slechts enkele op verspreide gegevens gegronde vermoedens formuleren. De situatie op landelijk niveau, die door de conferentie van februari 1937 werd vastgelegd, was echter glashelder. Een reeds functionerend dagelijks bestuur werd bij deze gelegenheid herbenoemd. Het bestond uit Selma Meyer, Jet Wiessing, Truus van Boxel, Co Dankaart, Schrijver en F.J. Petersen. Op de laatstgenoemde na zijn wij de leden van dit bestuur in het voorafgaande reeds tegengekomen. Petersen was volgens Dankaart een van de NRH-activisten die het goederendepot van de Commissie in De Galerij beheerden.⁶² Op landelijk niveau bestond het bestuur van 'Hulp aan Spanje' dus voor twee derde uit communisten. De verantwoordelijkheid voor zaken als de uitgave van steun- en propagandamateriaal, persbeleid en aankoop en verzending van hulpgoederen werd gecentraliseerd en kwam volledig bij dit bestuur te berusten. Voorts werd besloten dat vertegenwoordigers van de subcommissies regelmatig voor overleg bijeengeroepen zouden worden. Reeds voor de conferentie was geregeld dat Sam de Wolff tot plaatsvervangend secretarispenningsmeester in het dagelijks bestuur benoemd zou worden. Schrijver, die deze post tot dusverre voor zijn rekening had genomen, maakte de nodige bezwaren maar kon worden

⁶⁰ Interview Van Santen 28 november 1980; vgl. het in noot 31 genoemde CID-rapport.

Bibliografisch addendum 2016. Zie voor Geers H.Th. Oostendorp, '[Gerardus Johannes Geers \(1891-1965\)](#)', in: *Jaarboek voor de Nederlandse Letterkunde* 1968, blz. 69-74; en voor Jacob van Gelderen (1891-1940) de biografieën van de hand van Wicher Schreuders, in: [BWSA 4 \(1990\), p. 60-62](#), en van M.M.G. Fase, in: [Biografisch Woordenboek van Nederland 3 \(1989\)](#).

⁶¹ Interview Dankaart 19 mei 1981; *Het Volksdagblad* 19 augustus 1938.

⁶² Interview Dankaart 19 mei 1981.

overtuigd.⁶³ Vooral deze wisseling van de wacht toont aan dat reeds begin 1937 zeer bewust op deelname van sociaaldemocraten aan 'Hulp aan Spanje' werd gemikt. Enkele andere besluiten van de conferentie wijzen in dezelfde richting. Zo werd in de slotresolutie een uitspraak opgenomen dat men met het *Comité de coordination et d'information* geen vaste relatie zou onderhouden. Voor zover nagegaan kan worden heeft deze uitspraak geen of weinig praktische consequenties gehad, maar mogelijkerwijs kan zij verklaard worden uit tegemoetkomendheid ten opzichte van de SDAP, die immers een maand tevoren een uitnodiging tot het bijwonen van een door het internationale comité georganiseerde conferentie had afgeslagen. In hetzelfde licht moet waarschijnlijk de zelfstandige positie ten opzichte van 'Hulp aan Spanje' van de kort voor de landelijke conferentie opgerichte Commissie voor huisvesting van Spaanse kinderen in Nederland worden gezien. Deze voorlopige zelfstandigheid – later zou de kindercommissie zich alsnog tot een onderdeel van 'Hulp aan Spanje' ontwikkelen – kan verklaard worden uit het streven althans op een deelterrein tot organisatorische samenwerking met de SDAP of verwante organisaties als de Sociaal-Democratische Vrouwenclubs te komen. Voorzitster [24] van de kindercommissie was mevrouw J.Th. Peereboom, het secretariaat was in handen van mevrouw N. Stijnman en Selma Meyer beheerde de penningen.⁶⁴ De eerste twee namen zullen wij nog tegenkomen in verband met het Algemeen Vluchtelingencomité.

In de eerste maanden van haar bestaan had de Commissie 'Hulp aan Spanje' zich ontwikkeld van een notabelencomité met een progressief-burgerlijke doelgroep tot een organisatie die ernaar streefde onder bredere lagen van de bevolking activiteiten te ontplooiën en daarbij in het bijzonder belangstelling toonde voor de aanhang van SDAP en NVV. In deze ontwikkeling hadden communisten een belangrijke rol gespeeld; binnen de organisatie bekleedden zij een aantal sleutelposities. Dat hieraan geen ruchtbaarheid werd gegeven, behoeft geen betoog.

⁶³ Interview Dankaart 19 mei 1981; vgl. *MIB* no. 1, blz. 2 en 4.

⁶⁴ *De Tribune* 4 februari en 6 april 1937; vgl. Prak, *a.w.* (noot 6), blz. 56. Mevrouw Peereboom was tevens secretaris van de Nederlandse afdeling van de Internationale Vrouwenvereniging voor Vrede en Vrijheid (IVVV), zie *Het Volksdagblad* 21 september 1937; vgl. voor de IVVV Kruyer, in: *Cahiers over de geschiedenis van de CPN 6* (noot 29), blz. 28. Zowel mevrouw Stijnman als mevrouw Peereboom waren verpleegkundigen, blijktens een CID-rapport dat voorts wist te melden dat zij sinds 1936 actief waren in de Synthetische Orde, een afsplitsing van de Bellamy-vereniging, die tot kort voor de opstelling van het rapport onder leiding had gestaan van een Leidse communist: rapport van de CID aan de minister van justitie, 's-Gravenhage 12 februari 1937, no. 41732, geheim (Archief Buitenlandse Zaken, Kabinetsarchief IVd, inventarisnummer 151^{AI}, dossier Wapentransporten naar Spanje'). Zie voor de Commissie voor huisvesting van Spaanse kinderen in Nederland ook Buter, *a.w.* (bibliografisch addendum n. 45), blz. 48-63.

Voor een zo breed mogelijke ontplooiing van het solidariteitswerk zou dit immers een ernstige belemmering hebben betekend. De besluitvorming op de landelijke conferentie van februari 1937 bevestigde de in de voorafgaande periode ingeslagen koers. In de volgende maanden zouden de financiële resultaten van het werk van de Commissie, die tot dusverre van vrij bescheiden aard waren geweest, een gestage groei te zien geven.

De campagne van de Rode Hulp in de eerste helft van 1937

Vooralsnog waren de opbrengsten van de NRH-campagne spectaculairder van aard. Terwijl 'Hulp aan Spanje' tot aan de landelijke conferentie 10.000 gulden had ingezameld en de verzending naar Spanje van twee transporten hulpgoederen had verzorgd,⁶⁵ had de NRH op dat tijdstip reeds 25.000 gulden bijeengebracht.⁶⁶ De materiële hulp waaraan deze gelden werden besteed, werd gecoördineerd door het internationale comité in Parijs waaronder ook 'Hulp aan Spanje' ressorteerde.⁶⁷ Daarnaast werd ook rechtstreeks contact gelegd met Spanje. In februari reisde Postma naar de republiek met een vliegtuig dat tevens medicamenten vervoerde. Postma deed tijdens zijn bezoek Valencia, Albacete, Madrid en Barcelona aan. Gezien het bezoek aan Albacete – het hoofdkwartier van de Internationale Brigades – lijkt het niet uitgesloten dat Postma's reis mede verband hield met zijn activiteiten op het terrein van de werving in Nederland van vrijwilligers voor de Internationale Brigades.⁶⁸ Na zijn terugkeer deed de secretaris van de NRH verslag van zijn bevindingen op een aantal openbare vergaderingen.⁶⁹

⁶⁵ *MIB* no.1, blz. 2 e.v.

⁶⁶ *Afweerfront* 1937 no. 5 (1ste helft maart), blz. 11.

⁶⁷ Zie het in noot 31 genoemde CID-rapport.

⁶⁸ *Afweerfront* 1937 no. 3 (1ste helft februari), blz. 3; no. 4. (2de helft februari), blz. 3; no. 5 (1ste helft maart), blz. 8 e.v.v.; *De Tribune*, 30 januari, 4 en 15 februari 1937. Ook justitie legde voor deze vliegreis belangstelling aan de dag: afschrift van een brief van de minister van waterstaat aan de minister van justitie, 's-Gravenhage 10 februari 1937, geheim (Archief Buitenlandse Zaken, A 197bis Spanje, dossier 'Internationale actie en hulp aan Spanje (Madrid)). Over de rol van Postma bij de werving van Nederlandse vrijwilligers voor de Internationale Brigades: interview Smit 19 december 1979.

Bibliografisch addendum 2016: Zie voor de werving van Nederlandse vrijwilligers voor de Internationale Brigades H. Dankaart, J.J. Flinterman, F. Groot, R. Vuurmans, *De oorlog begon in Spanje. Nederlanders in de Spaanse Burgeroorlog 1936-1939*, Amsterdam 1986, blz. 40-53.

⁶⁹ *De Tribune* 16 en 19 februari 1937; *Afweerfront* 1937, no. 5 (1ste helft maart), blz. 16.

De campagne van de NRH liep in elk geval tot de zomer van 1937 op volle kracht door. Van week tot week verschillende parolen dienden om uiteenlopende hulpobjecten onder de aandacht van het publiek te brengen. Zo werd in maart een 'zuivelweek' gehouden, in april een 'week voor het Spaanse kind' en een 'week voor Bilbao', in juni een 'week voor het Baskenland'. Het winterseizoen was voorbij, dus breien [25] voorlopig overbodig. In plaats daarvan werden de vrouwen opgeroepen ziekenhuiskleding – pyjama's en ondergoed – te vervaardigen waaraan in Spanje een groot gebrek bestond. In juli kon *Afweerfront* melden dat de NRH-campagne voor het Spaanse volk in één jaar tijd 40.000 gulden had opgeleverd.⁷⁰

Het is opvallend dat het blad van de NRH in toenemende mate aandacht ging besteden aan de activiteiten van 'Hulp aan Spanje'. Hetzelfde verschijnsel is in deze periode waarneembaar in *Het Volksdagblad* dat in juli 1937 met zoveel woorden stelde dat zowel de NRH als 'Hulp aan Spanje' de steun van de CPN genoten.⁷¹ Combineert men deze gegevens met de sterke daling van de opbrengsten van de Spanje-acties van de NRH na de zomer van 1937, dan lijkt de conclusie onontkoombaar dat vanaf dit tijdstip de consequenties van de door de CPN in het solidariteitswerk gevoerde lijn – ontplooiing van de beweging onder zo breed mogelijke lagen van de bevolking in zo groot mogelijke eenheid – zichtbaar werden voor de eigen communistische solidariteitsorganisatie.

'Hulp aan Spanje' in 1937

Een en ander hing vanzelfsprekend ten nauwste samen met de voorspoedige ontwikkeling van de Commissie 'Hulp aan Spanje'. Het jaar dat volgde op de landelijke conferentie van februari 1937 vertoonde het beeld van een verdere organisatorische opbouw en een aanzienlijke uitbreiding en diversificatie van de activiteiten. Het aantal subcommissies groeide van 10 in februari 1937 via 18 in juli van dat jaar naar 23 in februari 1938.⁷² De landelijke commissie werd uitgebreid met onder anderen de literator Herman Robbers, de kunstenaar

⁷⁰ *Afweerfront* 1937 no. 15 (juli 1937), blz. 11. Niet nader verantwoorde gegevens uit deze alinea zijn ontleend aan *Afweerfront, De Tribune of Het Volksdagblad* over de onderhavige periode.

⁷¹ *Het Volksdagblad* 21 juli 1937.

⁷² *MIB* no. 5 (september 1937), blz. 8; *Informatie-Dienst* (in de noten voortaan *ID*) no. III (22 februari 1938), blz. 2.

R.N. Roland Holst en de archeoloog H. Frankfort.⁷³ Ook werd het landelijke apparaat fors versterkt. In het voorjaar betrok de Commissie een eigen kantoorpand aan de Amsterdamse Keizersgracht.⁷⁴ Als vaste medewerkers waren aan dit kantoor onder meer de communistes Loekie Krienen, Berta Dikker en Truus van Boxel verbonden.⁷⁵

Naast de landelijke commissie – in deze periode kwam voor dit lichaam de aanduiding Centrale Commissie in zwang – en het landelijke dagelijks bestuur werden in de loop van 1937 zogenaamde afdelingen opgezet voor de activiteiten op deelterreinen van het solidariteitswerk. De belangrijkste hiervan was de Medisch-Hygiënische Commissie die enerzijds onder Nederlandse artsen en verplegend personeel sympathie voor de zaak van de Spaanse republiek trachtte te wekken, anderzijds de hulpverlening vanuit Nederland op medisch terrein coördineerde. Dit werk werd vooral gedragen door de Amsterdamse arts Ben Sajet, tevens gemeenteraadslid voor de SDAP. Hij was secretaris van de Medisch-Hygiënische Commissie terwijl Schrijver het voorzitterschap bekleedde. Deze **[26]** afdeling van 'Hulp aan Spanje' was aangesloten bij de *Centrale Sanitaire Internationale*, de medische tak van het *Comité de coordination et d'information*.⁷⁶ De Commissie voor huisvesting van Spaanse kinderen in Nederland functioneerde, zoals wij gezien hebben, aanvankelijk min of meer onafhankelijk van de Commissie 'Hulp aan Spanje'. Toen de Nederlandse regering niet bereid bleek Spaanse kinderen in Nederland toe te laten richtte men zich op de financiële ondersteuning van tehuizen voor Spaanse kinderen in het Franse Soulac en het Spaanse Picaña. Voor beide tehuizen ontstonden aparte comités. Het comité dat geld inzamelde voor Picaña, sloot zich eind 1937/begin 1938 officieel bij 'Hulp aan Spanje' aan onder de naam Afdeling Nederlands Kindertehuis Picaña.⁷⁷ Een Culturele Afdeling hield zich bezig met het ontwikkelen van aantrek-

⁷³ MIB no. 2 (april 1937), blz. 1, en no. 3 (mei 1937), blz. 13.

Bibliografisch addendum 2016. Zie voor [Herman Robbers](#) (1868-1937) de levensschets van de hand van Elisabeth Zernike, in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* 1938, blz. 184-203; voor [Richard Nicolaüs Roland Holst](#) (1868-1938) de biografie van de hand van Marien van der Heiden, in: *BWSA* 6 (1995), 177-181; en voor [Henri Frankfort](#) (1897-1954) het levensbericht van de hand van A.W. Byvanck, in: *Jaarboek KNAW* 1954-1955, blz. 312-318.

⁷⁴ *De Tribune* 10 april 1937; *Het Volksdagblad* 23 april 1937.

⁷⁵ Interview Dankkaart 19 mei 1981; interview Van de Muijzenberg-van Boxel 18 december 1980.

⁷⁶ MIB no. 4 (juli 1937), blz. 4, en no. 5, blz. 12; ID no. III (22 februari 1938), blz. 5 e.v.; *De Tribune* 19 januari 1937; *Het Volksdagblad* 7 juli en 28 september 1937.

Bibliografisch addendum 2016. Zie voor [Ben Sajet](#) (1887-1986) de biografie van de hand van G.W.B. Borrie, in: *BWSA* 8 (2001), p. 233-237.

⁷⁷ ID no. III (22 februari 1938), blz. 9; *De Tribune* 6 april 1937.

kelijke en doeltreffende vormen van propaganda. Deze afdeling was vooral het resultaat van de omvangrijke medewerking die de Commissie van de kant van de Bond van Kunstenaars ter Verdediging van de Cultuur (BKVK) kreeg. De BKVK was een antifascistische kunstenaarsorganisatie die 350, meest zeer linkse, leden telde. Voorzitter van de BKVK, die in 1935 was opgericht, was het Amsterdamse communistische gemeenteraadslid Jaap Bot, secretaris was Annie Romein-Verschoor. De BKVK had onder meer de tentoonstelling *De Olympiade onder Dictatuur* georganiseerd, die tijdens de in 1936 in Berlijn gehouden Olympische Spelen een aantal plaatsen in Nederland aandeed. De Culturele Afdeling van 'Hulp aan Spanje' stond onder leiding van Hugo de Leeuw, een broer van CPN-partijbestuurder Alex de Leeuw.⁷⁸ Ten slotte moeten genoemd worden de Propaganda-afdeling, die onder de meer kapitaalkrachtige sympathisanten van de Spaanse republiek bekendheid gaf aan het gironummer van de Commissie, en de Jeugdcommissie, die zich op het werk onder jongeren richtte. Namens het bestuur van 'Hulp aan Spanje' had Truus van Boxel zitting in het bestuur van de laatstgenoemde afdeling.⁷⁹

De groei van de organisatie maakte een formele verdeling van bevoegdheden tussen het dagelijks bestuur, de Centrale Commissie en de subcommissies noodzakelijk. Vanaf november 1937 berustte de hoofdverantwoordelijkheid voor het reilen en zeilen van 'Hulp voor Spanje' bij het zogenaamde Bureau waarin de leden van de Centrale Commissie en het dagelijks bestuur zitting hadden en dat een maal per maand bijeenkwam. In spoedeisende gevallen konden het dagelijks bestuur en de zogenaamde dagelijkse commissie gezamenlijk besluiten nemen. In de dagelijkse commissie hadden Schrijver, Valkhoff en De Wolff zitting. De landelijke conferentie van februari 1938 sanctioneerde deze situatie, al werd door enkele subcommissies bezwaar gemaakt tegen het feit dat het Bureau zichzelf 10 stemmen op de conferentie had toebedeeld. Het **[27]** aantal door de subcommissies uit te brengen stemmen was afhankelijk van hun omvang.⁸⁰

⁷⁸ MIB no. 5, blz. 17, en no. 6 (november 1937), niet gepagineerd; ID no. III (22 februari 1938), blz. 7 e.v.; zie voor de BKVK H. Mulder, *Kunst in crisis en bezetting. Een onderzoek naar de houding van Nederlandse kunstenaars in de periode 1930-1945*, Utrecht 1980, blz. 128 e.v. en de 'Verantwoording' in *Cahiers over de geschiedenis van de CPN* 8 (1983), blz. 11.

⁷⁹ ID no. III (22 februari 1938), blz. 3 en 11 e.v.

⁸⁰ ID no. III (22 februari 1938), blz. 3 en 12a.

Wat de activiteiten van 'Hulp aan Spanje' betreft dient in de eerste plaats te worden op de omvangrijke en zowel naar vorm als naar inhoud veelzijdige propaganda die men voor de republikeinse zaak maakte. Na de eerste twee brochures, die reeds in 1936 waren verschenen, liet de volgende tot april 1937 op zich wachten, maar daarna volgden zij elkaar dan ook in hoog tempo op. In de periode van april 1937 tot februari 1938 kregen activisten van de Commissie in het totaal de beschikking over tien brochures waarmee gewerkt kon worden. In het voorjaar van 1937 bezochten Tielrooy en de schrijver Ed. de Nève de republiek. Van dit bezoek brachten zij op verschillende vergaderingen verslag uit en De Nève (pseudoniem van Willem Lenglet) legde zijn bevindingen neer in een brochure *Spanje, dapper Spanje*.⁸¹ Onder meer rond de verjaardag van de Spaanse republiek in april en de herdenking van één jaar burgeroorlog in juli werden talrijke openbare bijeenkomsten belegd. Soms werkte 'Hulp aan Spanje' hierbij samen met andere organisaties als het WVC en het Comité van Waakzaamheid.⁸² In de zomer organiseerde de BKVK ten bate van 'Hulp aan Spanje' een nachtfeest voor genodigden dat maar liefst 1350 gulden opbracht.⁸³ Een zeer geschikt middel zowel om het grote publiek aan te spreken als om activisten te werven, bleek de tentoonstelling die met hulp van een aantal kunstenaars uit de BKVK werd opgebouwd en in de zomer en het najaar een aantal plaatsen aandeed. Deze werd zo'n succes dat een speciale tentoonstellingscommissie werd ingesteld, die al spoedig werd omgezet in de eerder genoemde Culturele Afdeling.⁸⁴ Deze stelde een reizende tentoonstelling, *De Waarheid over Spanje*, samen die, begeleid door een gelijknamige brochure, begin 1938 haar tocht door het land begon.⁸⁵ Ook werd gebruik gemaakt van films als *Bommen op Madrid* en *Een medicus over Spanje*.⁸⁶ Op initiatief van Dankkaart werd voor propagandadoeleinden een motorbrigade opgericht. Liefhebbers van de motorsport die de zaak van het republikeinse

⁸¹ Blijkens dit met politieke impressies geardeerde reisverslag bezochten Tielrooy en De Nève Barcelona, Valencia en Madrid en spraken daar onder meer met Dolores Ibarruri (PCE-afgevaardigde, beter bekend als La Pasionaria), Alvarez del Vayo (minister van buitenlandse zaken) en Frederica Montseny (minister van volksgezondheid). Zie voor verslagvergaderingen MIB no. 2, blz. 2 en *De Tribune* 15 april 1937.

Bibliografisch addendum 2016. Zie voor [Willem Lenglet](#) (1889-1961) de biografie van de hand van O.A.E.D. van der Wilk, in: *Biografisch Woordenboek van Nederland 4* (Den Haag 1994).

⁸² *Het Volksdagblad* 29 april en 19 juli 1937 en 15 januari 1938.

⁸³ MIB no. 4, blz. 1.

⁸⁴ MIB no. 5, blz. 17; ID no. III (22 februari 1938), blz. 7.

⁸⁵ ID no. III (22 februari 1938), blz. 7 e.v.; *Het Volksdagblad* 21 januari 1938.

⁸⁶ Zie over de door 'Hulp aan Spanje' gebruikte films B. Hogenkamp, "'Hier met de film.' Het gebruik van het medium film door de communistische beweging in de jaren twintig en dertig', in: *Cahiers over de geschiedenis van de CPN* 8 (1983), blz. 113 e.v.

Spanje een goed hart toedroegen, werden zo in staat gesteld het nuttige met het aangename te verenigen.⁸⁷

Over de inhoud van de propaganda die 'Hulp aan Spanje' voor de republiek maakte, verschaffen ons in de eerste plaats de brochures waarmee activisten van de Commissie op pad gingen informatie. Wat vooral opvalt, is de ruime aandacht die aan de positie van het Spaanse katholicisme wordt geschonken en die eens te meer de betekenis van dit thema in het openbare debat in Nederland rond de Spaanse kwestie onderstreept. In geen enkele brochure ontbreekt dit thema geheel. Verschillende zijn er uitsluitend of in hoofdzaak aan gewijd. 'Hulp aan Spanje' werkte onder meer met *Een katholiek Spanjaard over Spanje*, van de hand van de zaakgelastigde van de Spaanse republiek in Den Haag, J.M. de Semprun y Gurrea. Met dit uitgebreide en genuanceerde betoog, dat [28] onder meer in extenso de vraag behandelde of de opstand te rechtvaardigen was gezien de omstandigheden waaronder de kerkelijke instellingen in de republiek moesten werken vóór juli 1936, trachtte men vooral de katholieke intellectuelen te bereiken. Voor de minder in theologische nuancerings geïnteresseerde katholieken waren brochures over de bombardementen op de Baskische steden Guernica en Durango bestemd.⁸⁸ Evenals in sociaaldemocratische en communistische publicaties werd in de brochures van 'Hulp aan Spanje' sterk de nadruk gelegd op de pro-republikeinse stellingname van de in meerderheid katholieke Baskische bevolking. In de republikeinse zone gepleegde antiklerikale excessen werden niet ontkend, maar tegelijkertijd werd de overtuiging uitgedragen dat de werkelijke vijanden van geloof en kerk zich in het rebellenkamp bevonden. Zo stelde Ed. de Nève in zijn voorwoord bij de brochure over het bombardement op Durango:

De fascistische legers hebben al even weinig eerbied voor den Godsdienst als voor het recht der menschen.⁸⁹

Ook de visie op het karakter van de burgeroorlog die de Commissie verbreidde, bevatte weinig nieuws over wie vertrouwd was met de communistische en sociaaldemocratische pers: de strijd ging tussen democratie en fascisme. Dat in dit verband de buitenlandse steun aan

⁸⁷ MIB no. 3, blz. 10 e.v.; *Het Volksdagblad* 28 augustus 1937.

⁸⁸ Zie MIB no. 2, blz. 6 voor de doelgroep van de diverse brochures. De brochure over Guernica was van de hand van Nico Rost.

⁸⁹ *Durango, eens een zonnige Spaansche stad. De rebellen kwamen*. Voorrede van Ed. de Nève, Amsterdam z.j., blz. 1.

de rebellen niet onderbelicht bleef, behoeft geen betoog. Reeds in de tweede brochure van de Commissie die nog voor de jaarwisseling 1936/1937 verscheen, treft men de volgende zinsnede aan:

... in Spanje vecht een geknecht volk voor zijn democratische vrijheden tegen het buitenlandse fascisme, dat het die vrijheden ontnemen en op het volk parasiteren wil.⁹⁰

Het gematigde karakter van de republikeinse regering(en) vormde een regelmatig terugkerend thema evenals de bestrijding van de suggestie als zou Spanje op weg (geweest) zijn 'bolsjewistisch' te worden.⁹¹ Verder werd veel aandacht geschonken aan het constructieve werk in de republikeinse zone: de opbouw van het onderwijs en van medische voorzieningen en kinderverzorging.⁹² De Nève betoonde zich in zijn reeds eerder genoemde brochure een tegenstander van de anarchistisch geïnspireerde collectivisaties, maar voor het overige werd in publicaties van de Commissie nauwelijks aandacht geschonken aan de politieke tegenstellingen in het republikeinse kamp. Zo vindt men bij voorbeeld niets over de gebeurtenissen van mei 1937 in Barcelona. Impliciet getuigde dit stilzwijgen volgens mij van instemming met een politiek, zoals voorgestaan door de Spaanse republikeinen, rechtervleugelsocialisten en communisten.

De visie op de Spaanse burgeroorlog zoals die in publicaties van de [29] Commissie 'Hulp aan Spanje' werd uitgedragen, stemde dus overeen met de opvattingen hieromtrent die de Nederlandse sociaaldemocraten en communisten gemeen hadden. De Commissie onthield zich van een standpunt over een der kwesties waarover tussen CPN en SDAP verschil van mening bestond: de interne tegenstellingen binnen het republikeinse kamp en met name het optreden van de Spaanse communisten tegen hun politieke tegenstanders. Een dergelijke terughoudendheid werd niet betracht inzake een ander belangrijk geschilpunt tussen sociaaldemocraten en communisten met betrekking tot het Spaanse conflict: de non-interventiepolitiek. Reeds in de eerste brochure van de Commissie werd een resolutie van de in oktober 1936 gehouden internationale hulpconferentie opgenomen waarin de non-interventiepoli-

⁹⁰ *De Waarheid omtrent Spanje! Bulletin* no. 2, blz. 14.

⁹¹ *Wat doet gij voor Spanje?* Uitgave van de commissie 'Hulp aan Spanje', z.pl. z.j., blz. 2 e.v.; *De Waarheid omtrent Spanje*. Uitgegeven door de Propaganda- afdeling van de Commissie 'Hulp aan Spanje', z.pl. z.j., blz. 8 e.v.; *Amerikaanse geestelijken over Spanje*. Uitgave van de Commissie 'Hulp aan Spanje', z.pl. z.j., blz. 4 e.vv.

⁹² Zie vooral de tentoonstellingsbrochure *De Waarheid over Spanje*. Uitgave van de Commissie 'Hulp aan Spanje', z.pl. z.j., niet gepagineerd.

tiek veroordeeld en handelsvrijheid voor de Spaanse regering geëist werd.⁹³ In 1937 lieten ook sprekers namens de Commissie zich regelmatig in afkeurende zin uit over de non-interventiepolitiek, zo bij voorbeeld Stempels op een openbare vergadering in januari in Rotterdam en Valkhoff in Amsterdam bij de herdenking van één jaar burgeroorlog. Valkhoff haalde niet alleen fel uit naar de non-interventiepolitiek, die hij als een farce aanduidde, maar verdedigde ook met zoveel woorden de Sovjetsteun aan de Spaanse republiek.⁹⁴

Deze stellingname vloeide voort uit het feit dat 'Hulp aan Spanje' de republiek zonder voorbehoud steunde. Vanuit die positie kon men zich wel onthouden van een standpuntbepaling ten aanzien van politieke strubbelingen binnen de republiek. Uit propagandistisch oogpunt was dat zelfs te prefereren. Over internationale politieke aangelegenheden die in belangrijke mate het lot van de republiek bepaalden, kon men echter onmogelijk het zwijgen bewaren. Het standpunt dat de Commissie inzake de non-interventiepolitiek innam, ging – in elk geval tot het voorjaar van 1938 – verder dan dat van de SDAP en naderde dat van de CPN. Ook de humanitaire hulp aan de Spaanse bevolking werd duidelijk in het teken van de volledige ondersteuning van de zaak van de republiek gezet. Met nadruk werd er in publicaties van 'Hulp aan Spanje' op gewezen dat men een volk ondersteunde dat gewapenderhand tegen het fascisme streed. Vooral vanaf begin 1938 werd daarbij de betekenis van deze strijd voor het stuiten van de internationale opmars van het fascisme en daarmee voor de handhaving van de Europese vrede regelmatig aan de orde gesteld. Zo werd in de brochure die de reizende tentoonstelling van 'Hulp aan Spanje' begeleidde, de noodzaak om humanitaire hulp te bieden als volgt gemotiveerd:

Gij zult zodoende helpen om den soldaat in de loopgraven den oorlog te doen winnen. De oorlog in Spanje winnen is wellicht Uzelf behoeden voor de gevolgen van een internationaal conflict.⁹⁵

Het zal na het voorafgaande duidelijk zijn, dat de leiding van de SDAP de **[30]** opkomst van 'Hulp aan Spanje' met gemengde gevoelens gadesloeg. In juli 1937 werd in het partijbestuur van de SDAP geconstateerd dat de organisatie zich aan het uitbreiden was en dat veel sociaaldemocraten benaderd werden met het verzoek hun medewerking te verlenen.⁹⁶ Ook bin-

⁹³ *De Waarheid omtrent Spanje! Bulletin* no. 1, blz. 9 e.vv.

⁹⁴ *De Tribune* 16 januari 1937; *Het Volksdagblad* 19 juli 1937; *MIB* no. 5, blz. 5 e.vv.

⁹⁵ *De Waarheid over Spanje*, niet gepagineerd.

⁹⁶ Geelhoed, *a.w.* (noot 38), blz. 44.

nen het NVV werd voor 'Hulp aan Spanje' gewerkt. Zo was een aantal leden van de ANDB actief met intekenlijsten van de Commissie en boekte daarbij aanzienlijke resultaten.⁹⁷ Op de reeds eerder genoemde herdenkingsbijeenkomst ter gelegenheid van één jaar burgeroorlog trad als spreekster vanuit de moderne vakbeweging Alida de Jong op. Zij hield zich overigens aan de SDAP-lijn door zich in gematigd positieve bewoordingen over de non-interventiepolitiek uit te laten.⁹⁸ Desalniettemin betekende dit soort activiteiten een impliciete afkeuring van het tekort schieten van SDAP en NVV met betrekking tot de materiële solidariteit met de Spaanse republiek, iets waar de SDAP-leiding niet om zat te springen. Tevens vermoedde men dat communisten op enigerlei wijze een rol speelden in 'Hulp aan Spanje' en was men op de hoogte van de verbindingen tussen de Internationale Rode Hulp en het *Comité de coordination et d'information*.⁹⁹ Op zichzelf was dit al voldoende om de Commissie met wantrouwen te bezien. Wellicht speelde bij de reserves van de SDAP ten opzichte van de Commissie ook de vrees een rol dat 'Hulp aan Spanje' zou weten te bereiken wat men zelf nu juist wenste te vermijden: dat het Spaanse conflict zich zou ontwikkelen tot een strijdpunt in de Nederlandse politiek.

In elk geval ontraadde het partijbestuur van de SDAP aanvankelijk deelname van sociaaldemocraten aan de activiteiten van 'Hulp aan Spanje'. Na een gesprek met enkele leden van de Commissie kwam men op dit standpunt terug, maar men bleef uiterst gereserveerd staan tegenover de organisatie. De houding van de SDAP-leiding kon niet voorkomen dat sociaaldemocraten op persoonlijke titel hun naam of werkkraft in dienst van de Commissie stelden. Wel werd verhinderd dat SDAP-afdelingen als zodanig hiertoe overgingen.¹⁰⁰ Niet genoeg kan overigens herhaald worden dat ook voor deelname van individuele sociaaldemocraten aan het werk van 'Hulp aan Spanje' een absolute voorwaarde was dat de feitelijke betekenis van de rol die communisten binnen de organisatie speelden, met een gepast stilzwijgen werd omringd. Dat wil niet zeggen dat iemand als De Wolff niet van de feitelijke ver-

⁹⁷ *Het Volksdagblad* 20 mei en 25 augustus 1937.

⁹⁸ *Het Volksdagblad* 19 juli 1937. Alida de Jong was bezoldigd bestuurder van de NVV-bond voor werknemers in de kledingindustrie en maakte deel uit van de bestuursraad van het NVV en van de Tweede Kamerfractie van de SDAP. Bron: mondelinge informatie van Peter-Paul de Baar.

Bibliografisch addendum 2016. Zie voor [Alida de Jong](#) het artikel van Peter-Paul de Baar, in: *BWSA* 1 (1986), blz. 52-54; idem, *Alida de Jong 1885-1943* (Utrecht 1985).

⁹⁹ Prak, *a.w.* (noot 6), blz. 57; Geelhoed, *a.w.* (noot 38), blz. 44.

¹⁰⁰ Prak, *a.w.* (noot 6), blz. 57.

houdingen op de hoogte zou zijn geweest. En zo waren er ongetwijfeld meer.¹⁰¹ Maar juist om de positie van sociaaldemocraten die hun medewerking verleenden, niet onmogelijk te maken was het noodzakelijk dat de werkelijke omvang en betekenis van de communistische inbreng niet aan de grote klok werden gehangen.

In de loop van 1937 begon de daadwerkelijke hulpverlening door de Commissie goed op gang te komen. Hulpgoederen ter waarde van ruim 20.000 gulden werden naar Spanje verstuurd. De transporten omvatten onder andere levensmiddelen, kleding, rookartikelen, medische appara[31]tuur, verbandmateriaal en medicamenten.¹⁰² Aangezien zowel de organisatie zelf als de propaganda ook geld kostten, lijkt het aannemelijk dat het totaal van de inkomsten in contanten en natura over dit jaar beduidend hoger lag en waarschijnlijk de 25.000 gulden overschreed. Naast de materiële hulpverlening was er ook de personele. Diverse groepen verplegend personeel vertrokken in de loop van 1937 naar Spanje. In september kon Sajet – zojuist teruggekeerd van een reis door de republiek om zich ter plaatse van de behoefte aan hulp op de hoogte te stellen – meedelen dat 22 verpleegkundigen en twee artsen, uitgezonden door de Commissie, in Spanje werkten.¹⁰³ Een aantal van hen, in april uit Nederland vertrokken, werkte aanvankelijk in een door de SAI en het IVV ingericht hospitaal in Onteniente. De meesten kozen na kortere of langere tijd voor de *Service Sanitaire* van de Internationale Brigades.¹⁰⁴ Daaronder ressorteerde ook het Hollandse Hospitaal in Villanueva de la Jara, in de provincie Cuenca, dat in het voorjaar van 1937 werd opgezet. Medisch, technisch en administratief personeel bestond in hoofdzaak uit Nederlanders, en het streven was erop gericht zoveel mogelijk de gewonde of zieke vrijwilligers uit de Internationale Brigades die de Nederlandse nationaliteit hadden, hier op te nemen.¹⁰⁵ De Commissie 'Hulp aan Spanje' stelde voor het Hollandse Hospitaal onder meer een röntgenapparaat en chirurgische instrumenten ter beschikking.¹⁰⁶ Geld voor dit alles werd op de [32] gebruikelijke wijze bijeengebracht met behulp van verschillende soorten steunmateriaal en met collectes op openbare vergaderingen. Een deel van de inkomsten kwam ook direct binnen op het giro-

¹⁰¹ Interview Dankkaart 19 mei 1981.

¹⁰² *Onze Hulp aan Spanje*, blz. 9 e.v.

¹⁰³ *Het Volksdagblad* 28 september 1937.

¹⁰⁴ *Het Volksdagblad* 23 april 1937; interview Van Reemst-de Vries 24 september 1980.

¹⁰⁵ G. Vanter, *Nederlanders onder commando van 'Hollander Piet' in Spanje*, Amsterdam 1939, blz. 82 e.v.v.; interview Van Reemst-de Vries 24 september 1980.

¹⁰⁶ *MIB* no. 6, niet gepagineerd.

nummer van de Centrale Commissie. Gebruikte fietsplaatjes werden ingezameld en verkocht om de aankoop en verzending van zeep te bekostigen; ook hieraan bestond in de republiek een groot gebrek.¹⁰⁷ De arbeidsding tussen de seksen was binnen 'Hulp aan Spanje' net zo min als in de NRH overwonnen. Boven een artikeltje in het *Maandelijks Informatie Bulletin* van de Commissie dat in de nazomer van 1937 uitkwam, prijkte de triomfantelijke kop *De vrouwen gaan weer breien!*¹⁰⁸

Vermeldenswaard is dat 'Hulp aan Spanje' vanaf 1937 regelmatig in haar bewegingsvrijheid werd belemmerd door tegenwerking van overheidszijde. Zo werd in februari de loyalistische priester Leocadio Lobo gearresteerd en het land uitgezet wegens politieke activiteiten.¹⁰⁹ In dezelfde lijn lag het verbod dat de regering in oktober aan de voorzitter van het *Comité de coordination et d'information* oplegde om te spreken op een door de Commissie georganiseerde openbare vergadering.¹¹⁰ Vooral echter met plaatselijke overheden had men veel te stellen. In Haarlem werd bij voorbeeld de tentoonstelling van 'Hulp aan Spanje' getroffen door een verbod. De locoburgemeester, de RKSP-er Van Liemt, achtte gevaar voor de openbare orde aanwezig. Het CPN-gemeenteraadslid Peper vroeg, daarin gesteund door de SDAP-fractie, over deze zaak een interpellatie aan. Deze werd echter op formele gronden geweigerd. De locoburgemeester beriep zich op zijn bevoegdheden als plaatsvervangend hoofd van de politie.¹¹¹ Bij andere gelegenheden werd vertoning van de film *Bommen op Madrid* verboden, eveneens onder het voorwendsel dat de openbare orde gevaar zou lopen.¹¹² Sam de Wolff stelde een aantal van dergelijke gevallen aan de kaak in een artikel 'Spanje en de Nederlandse democratie' in het *Maandelijks Informatie Bulletin*. De strekking was dat aan de opstelling van mensen inzake de Spaanse burgeroorlog indicatieve waarde voor hun positiekeuze in de strijd tussen democratie en fascisme toegekend mocht worden.¹¹³

¹⁰⁷ *Het Volksdagblad* 2 augustus 1937.

¹⁰⁸ *MIB* no. 5, blz. 16.

¹⁰⁹ *De Tribune* 16, 17 en 23 februari 1937.

¹¹⁰ *Het Volksdagblad* 11 oktober 1937.

¹¹¹ *Het Volksdagblad* 27 en 31 augustus en 28 oktober 1937.

¹¹² *Het Volksdagblad* 18 september 1937.

¹¹³ *MIB* no. 6, niet gepagineerd.

Het einde van de Nederlandse Rode Hulp

Systematische tegenwerking van overheidszijde was een verschijnsel waarmee de NRH al vanaf haar oprichting was geconfronteerd. Ook in de campagne voor de Spaanse republiek deden zich hiervan treffende staaltjes voor. Ter illustratie een enkel voorbeeld. Op een besloten NRH-vergadering in Eindhoven – naast activisten was er een aantal genodigden – verschenen leden van de marechaussee, van de gemeentepolitie en van de zogenaamde Philips-politie, in totaal twaalf man. De lezer(es) begrijpt dat zij niet tot de genodigden behoorden. Ongetwijfeld ging van hun aanwezigheid een intimiderend effect uit. Eventueel aanwezige Philips-werknemers zullen zich over de continuering van hun dienstbetrekking met reden ongerust hebben gemaakt. De ongenode bezoekers ontzagen zich zelfs niet om in de gang van zaken ter vergadering te interveniëren. De vertoning van een aantal 'lichtbeelden' werd verboden.¹¹⁴ Dergelijke voorvallen zeggen het nodige over de omstandigheden, waaronder de NRH veelal haar werk moest doen.

Zoals eerder betoogd was de dalende lijn die de activiteiten van de NRH in de tweede helft van 1937 vertoonden, het gevolg van het beleid van de CPN op het terrein van de solidariteit met de Spaanse republiek. Volgens Dankkaart viel eind 1937 binnen de partijleiding het besluit het Spanje-werk van de NRH te liquideren.¹¹⁵ In het voorafgaande hebben wij gezien dat de CPN vanaf het begin van de burgeroorlog naar een zo breed mogelijke solidariteitsbeweging in zo groot mogelijke eenheid streefde en dat daarbij al direct rekening werd gehouden met de mogelijkheid dat dit consequenties zou hebben voor de campagne van de NRH. Toen de Commissie 'Hulp aan Spanje' zich in de loop van 1937 uitermate voorspoedig ontwikkelde, kwam voor de CPN de vraag wat deze consequenties precies moesten zijn hoog op de politieke agenda te staan. In de eerste maanden van 1938 begon duidelijk te worden dat de liquidatie van het Spanje-werk zou resulteren in de opheffing van de NRH.¹¹⁶

Nu was op dat tijdstip de campagne voor de Spaanse republiek weliswaar de hoofdactiviteit van de NRH, maar de organisatie had meer taken, met name op het terrein van de verzorging van politieke emigranten uit Duitsland. In het financieel jaarverslag over 1937 moest

¹¹⁴ *Afweerfront* 1937 no. 8 (april), blz. 3.

¹¹⁵ Interviews Dankkaart 22 november 1979 en 19 mei 1981.

¹¹⁶ André Gerrits maakte mij attent op de aarzelingen waarmee een en ander gepaard ging blijkens tegenstrijdige mededelingen in *Afweerfront* gedurende deze periode, zie het artikel van zijn hand in dit Cahier (noot 16).

geconstateerd worden dat de steunactie voor hen enigszins in het gedrang was gekomen door de Spanje-acties.¹¹⁷ Dat wil nogal wat zeggen wanneer men bedenkt dat vanaf de herfst van 1936 een niet onaanzienlijk deel van de communistische emigranten uit Duitsland naar Spanje was vertrokken om als vrijwilliger in de Internationale Brigades te dienen.¹¹⁸ Naast financiële problemen waren er ook juridische. De Nederlandse overheid beschouwde communistische vluchtelingen als ongewenste elementen en weigerde met de NRH te onderhandelen over de nagestreefde legalisering van hun verblijf in Nederland.¹¹⁹ Een en ander betekende dat ook op het terrein van de hulp aan politieke emigranten de NRH eerder een belemmering dan een adequaat middel voor het bereiken van de nagestreefde doelen werd.

Wanneer de definitieve beslissing om de NRH op te heffen ook precies is gevallen, duidelijk is in ieder geval dat de organisatie begin 1938 in hoog tempo werd ontmanteld. Dankaart herinnert zich dat veel activisten van de NRH de overstap naar 'Hulp aan Spanje' maakten.¹²⁰ Hiervoor treft men in materiaal van de Commissie en van de NRH inderdaad duidelijke aanwijzingen aan. Zo maakte het aantal 'werkers' van de Com[34]missie in deze periode een werkelijk stormachtige groei door. In Amsterdam nam het zelfs toe van 150 naar 600.¹²¹ In april werd de verschijning van *Afweerfront* gestaakt. Het besluit hiertoe van de generale raad van de NRH werd in het laatste nummer gemotiveerd met een verwijzing naar het beslissende stadium waarin de strijd in Spanje was gekomen:

De Generale Raad was van mening, dat het niet meer verantwoord is onder dergelijke omstandigheden de talrijke werkers, die met de verkoop van *Afweerfront* belast zijn, aan de directe hulpactie te onttrekken.¹²²

Deze motivering zou de indruk kunnen wekken dat het om een ad hoc-beslissing ging. Dat dit zeker niet het geval was, blijkt wel uit het voorlaatste nummer van het NRH-orgaan waarin onder de kop *Om de humanitaire beweging!* een 'maanwoord' van de generale raad werd gepubliceerd. Hierin werd enerzijds gewezen op het achterblijven van de antifascistische

¹¹⁷ *Afweerfront* 1938 no. 3 (31 januari), blz. 15.

¹¹⁸ Herlemann, in: Dittrich/Würzner (red.), *a.w.* (noot 37), blz. 140.

¹¹⁹ Interview Van Exter 12 september 1980; Herlemann, in: Dittrich/Würzner (red.), *a.w.* (noot 37), blz. 139.

¹²⁰ Interview Dankaart 22 november 1979 en 19 mei 1981.

¹²¹ *Afweerfront* 1938 no. 7 (28 maart), blz. 8; vgl. *ID* no. VI (1 juni 1938), blz. 2.

¹²² *Afweerfront* 1938 no. 8 (11 april), blz. 2.

humanitaire beweging in Nederland bij die in het buitenland, anderzijds een 'toenemende belangstelling voor deze problemen in bepaalde kringen in ons eigen land' geconstateerd. Hierbij doelde men met name op de Commissie 'Hulp aan Spanje':

Met voldoening wijzen wij op de grote activiteit van de "Commissie Hulp aan Spanje", die zich niet tevreden stelde met het aantrekken van vele vooraanstaande personen uit sociaaldemocratische en burgerlijke kringen, maar die wel degelijk de noodzakelijkheid van een algemene massa-actie ten bate van Spanje begrijpt en wij zijn er trots op te constateren, dat vele van onze vrienden aan haar roep gehoor hebben gegeven.¹²³

De overheveling van NRH-activisten naar 'Hulp aan Spanje' was, met andere woorden, reeds in volle gang. Tevens maakte de generale raad duidelijk dat het eindresultaat van dit proces hoogstwaarschijnlijk zou neerkomen op de opheffing van de NRH, die immers de naam had 'zeer linksstaand' te zijn en daardoor een belemmering vormde voor ontplooiing van het solidariteitswerk in bredere kring:

In gevallen, waarbij de vooroordelen tegen de Rode Hulp een snelle ontwikkeling van de hulpbeweging tegenhouden, kan onze conclusie niet anders dan heel eenvoudig luiden: wij moeten ons organisatie-egoïsme terzijde weten te stellen. (...) Voor ons is de Rode Hulp nooit een doel-in-zichzelf geweest, slechts middel tot doel.¹²⁴

Ten overvloede werd in hetzelfde voorlaatste nummer van *Afweerfront* een interview geplaatst met de voorzitter van de subcommissie Amsterdam van 'Hulp aan Spanje'. De conclusie die de redactie aan dit interview verbond, luidde dat de Commissie

... recht heeft op ondersteuning van allen, die voor een democratisch Spanje zijn!¹²⁵

De lezers van *Afweerfront* mochten na de verschijning van het voorlaatste nummer geacht worden te weten dat de NRH een aflopende zaak was en dat zij hun activiteiten dienden voort te zetten in het kader van 'Hulp aan Spanje'.¹²⁶

¹²³ *Afweerfront* 1938 no. 7 (28 maart), blz. 2 e.v.

¹²⁴ *Ibidem*.

¹²⁵ *Afweerfront* 1939 no. 7 (28 maart), blz. 8. Hoogstwaarschijnlijk was op dat tijdstip Dankkaart voorzitter van (het bestuur van) de Amsterdamse subcommissie, zie *Het Volksdagblad* 13 april 1938.

¹²⁶ In de verslaglegging over het CPN-congres van april 1938 in de afdelingen van de partij werd dit laatste nog eens onderstreept: 'Dat betekent (...), dat onze hulp aan het Spaanse volk op de verbrede grondslag van de Spanje Hulp Commissie moet worden aangepakt.'

Voordat echter tot de definitieve opheffing van de NRH kon worden overgegaan, moest eerst een oplossing voor het emigrantenvraagstuk worden gevonden. Hierin werd voorzien door de oprichting in mei 1938 van het Algemeen Vluchtelingencomité, dat zich als een onpolitieke hulporganisatie presenteerde, maar zich in de praktijk vooral schijnt te hebben beziggehouden met pogingen om het verblijf in Nederland van communistische emigranten te laten legaliseren. In het bestuur van dit comité hadden onder meer mevrouw J.Th. Peereboom en mevrouw N. Stijnman zitting. Hun namen zijn wij eerder tegengekomen in verband met de Commissie voor huisvesting van Spaanse kinderen in Nederland. Naast een bestuur kende het Algemeen Vluchtelingencomité evenals 'Hulp aan Spanje' een comité van aanbeveling.¹²⁷ Met de totstandkoming van het Algemeen Vluchtelingencomité was het laatste obstakel op weg naar de opheffing van de NRH opgeruimd. Hoewel Het Volksdagblad tot augustus wachtte met de bekendmaking van het nieuws heb ik de indruk dat praktisch gesproken in juni al een eind was gemaakt aan het bestaan van de organisatie. Van begin juni tot eind augustus kwam bij de NRH nog slechts een kleine 600 gulden voor Spanje binnen. Het geld dat nog in kas was, werd op de laatste bijeenkomst van de generale raad in juni verdeeld. 1000 gulden ging naar de Spaanse republiek, 270 gulden naar het emigrantenwerk.¹²⁸

Hoewel de resultaten van de Spanje-actie van de NRH in het jaar voor de opheffing een neergaande lijn vertoonden, werd natuurlijk toch nog het nodige werk verzet. Waarschijnlijk kwamen de propagandistische activiteiten nog sterker in het gedrang dan de inzamelingsacties. Van openbare vergaderingen van de NRH in verband met de Spaanse burgeroorlog leest men in elk geval na de zomer van 1937 weinig of niets meer in *Het Volksdagblad* of *Afweersfront*. De steuncampagne werd, zij het minder krachtig, voortgezet op de eerder geschetste wijze. Onder meer werden gelden ingezameld voor een vrachtwagen die in november 1937 met als lading materiaal voor tandheelkundige zorg en 3000 kilo suiker – *bien étonnés de se trouver ensemble* – naar Spanje vertrok.¹²⁹ Ook nam de NRH door bemiddeling van het *Office pour l'enfance espagnol* – een afdeling van het *Comité de coordination et d'information*, waaronder ook [36] de Afdeling Nederlands Kindertehuis Picaña van 'Hulp aan Spanje' res-

¹²⁷ *Het Volksdagblad* 15 november en 12 december 1938; Herlemann, in: Dittrich/Würzner, *a.w.* (noot 37), blz. 139; interview Van Exter 12 september 1980.

¹²⁸ *Het Volksdagblad* 26 augustus, 18 juni en 1 september 1938.

¹²⁹ Interview Van Exter 12 september 1980; *Het Volksdagblad* 30 november 1937.

sorteerde – de zorg voor 25 kinderen in een Spaans kindertehuis op zich. Voor dit doel trachtte men vooral welgestelde donateurs te vinden die bereid waren voor tien gulden per maand een peetschap op zich te nemen. Maar het kon natuurlijk ook anders: 50 werklozen bij een Amsterdams stempellokaal namen gezamenlijk één peetschap voor hun rekening.¹³⁰ Met deze en soortgelijke acties wist men in de periode van juli 1937 tot eind augustus 1938 een kleine 20.000 gulden bijeen te brengen zodat het eindresultaat van de NRH-campagne bijna 60.000 gulden bedroeg.¹³¹

'Hulp aan Spanje' in 1938

Het lijkt geen twijfel dat de ontmanteling van de NRH in belangrijke mate heeft bijgedragen tot de vooruitgang van de resultaten van het werk van 'Hulp aan Spanje' in 1938. De vierde landelijke conferentie van de Commissie, die in februari in Den Haag plaatsvond, stond geheel in het teken van een grootschaliger aanpak van de activiteiten. Door de landelijke leiding werd bij monde van Loekie Krienen gepleit voor een betere coördinatie. De acties zouden gelijktijdig door alle subcommissies gevoerd moeten worden. Voorts werd aangedrongen op een verhoging van het per maand in te zamelen bedrag. Op het tijdstip waarop de conferentie plaatsvond, werd per maand ongeveer 2000 gulden bijeengebracht. Volgens Sam de Wolff moest dit minstens 5000 gulden worden. Een eerste landelijk gecoördineerde actie werd voor maart gepland, de Paasactie. In de daaraan voorafgaande periode moesten activisten geworven worden.¹³² Zoals wij gezien hebben resulteerde deze werfactie in Amsterdam in een stijging van het aantal werkers van 150 tot 600. Landelijk telde 'Hulp aan Spanje' in de zomer van 1938 2000 activisten.¹³³ In de hoofdstad werd de Paasactie dan ook een groot succes, terwijl landelijk gezien de opbrengst nog wat tegenviel. Het is duidelijk dat Amsterdam in vergelijking met andere subcommissies een zeer sterke positie had. Op de landelijke conferentie werd de werkwijze van de subcommissie in de hoofdstad aan andere plaatsen ten voorbeeld gehouden, vooral wat betreft het werk op de bedrijven en de sa-

¹³⁰ *Het volksdagblad* 6 december 1937; *Afweerstand* 1937 no. 26 (20 december), blz. 9; 1938 no. 5 (28 februari), blz. 9.

¹³¹ *Het Volksdagblad* 1 september 1938.

¹³² *ID* no. III (2 februari 1938) bevat een verslag van deze conferentie.

¹³³ *Het Volksdagblad* 28 juni 1938.

menwerking met de sportbeweging.¹³⁴ Het ligt voor de hand enig verband te vermoeden tussen de kracht van de Amsterdamse subcommissie en de sterke aanwezigheid van de CPN in de stad die nog in een recent verleden door communisten om voor de hand liggende redenen dikwijls als 'het politieke hart van Nederland' werd aangeduid.

In 1938 trad opnieuw een aantal mensen tot de Centrale Commissie toe. Onder hen waren verschillende sociaaldemocratische prominenten zoals het Tweede Kamerlid dr. H. Brugmans, de hervormde predikant [37] ds. A. van der Heide en de hoogleraar in de rechten prof. dr. G. van den Bergh (beiden voormalig lid van de Tweede Kamer). In dit verband moet ook de naam van Edo Fimmen, secretaris-generaal van de ITF, worden genoemd. Ook mensen uit meer behoudende kring toonden zich echter bereid hun naam aan het door de Commissie verrichte werk te lenen, onder anderen prof. dr. D. van Embden, hoogleraar in de economie en vrijzinnig-democratisch senator, en ds. A.R. Rutgers, hervormd predikant te Rotterdam, die regelmatig als spreker op vergaderingen van 'Hulp aan Spanje' optrad.¹³⁵ In Amsterdam ondersteunden onder meer de SDAP-fractievoorzitter in de gemeenteraad, J.W. Matthijsen, en de voorzitter van de SDAP-afdeling in Amsterdam-Noord, Breur, de subcommissie. Breur verving eind 1938 Dankart als voorzitter van het bestuur van de Amsterdamse subcommissie. In deze subcommissie hadden verder onder meer mr. Mendels, voormalig lid van de Eerste en Tweede Kamer voor de SDAP, en ds. Buskes zitting.¹³⁶

¹³⁴ ID no. III (2 februari 1938), blz. 14.

¹³⁵ *Het Volksdagblad* 3 februari, 7 en 8 april, 28 juni, 11, 17 en 29 oktober 1938.

Bibliografisch addendum 2016: Zie voor [dr. Hendrik Brugmans](#) (1906-1997) de biografische schets op de website *Parlement & Politiek*. Overigens was Brugmans nog geen kamerlid toen hij toetrad tot de Commissie 'Hulp aan Spanje'; dat werd hij pas in maart 1939. Van ds. Albert van der Heide is er een biografie van de hand van Anne-Marie de Harder, *Albertinus van der Heide (1872-1953). Rode dominee tussen pastoraat en parlement*, Kampen 2011; zie ook het portret van de hand van O. Noordenbos en J.J. Kalma, in: [BWSA 2 \(1987\), blz. 53-56](#); en van J.J. Kalma, in: *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme* [3 \(1988\), 171-172](#). Voor prof mr. dr. George van den Bergh (1890-1966) raadplege men de biografische schetsen van de hand van Ralph Pans, in: [BWSA 3 \(1988\), blz. 7-10](#), en van P.L. Nève, in het [Biografisch Woordenboek van Nederland 1 \(Den Haag 1979\)](#). Zie voor Edo Fimmen (1881-1942) de biografische schets van de hand van Johanna M. Welcker in [BWSA 1 \(1986\), 37-42](#); Hans Schoots, *Edo Fimmen. De wereld als werkterrein*, Amsterdam 1997; en het artikel van dezelfde auteur in: [Biografisch Woordenboek van Nederland 5 \(2002\)](#); voor [prof. mr. dr. David van Embden](#) (1875-1962) het artikel van O. Vries in: *Biografisch Woordenboek van Nederland 1 (1979)*; voor ds. Abraham Rutger Rutgers de biografie van de hand van A. Bekkenkamp, *Rutgers met de baard. Het levensverhaal van een pastor intrepidus, 1883-1942*, Enschede 1997; en het artikel van F.L. 't Hooft, in: *Biografisch Lexicon voor de geschiedenis van het Nederlands Protestantisme* [3 \(1988\), 312-313](#).

¹³⁶ *Het Volksdagblad* 3 februari, 2 en 18 november en 27 december 1938; *Democraten* (manifest van de Amsterdamse subcommissie).

Beschuldigingen dat 'Hulp aan Spanje' een communistische 'mantelorganisatie' zou zijn, werden met een verwijzing naar de brede ondersteuning die de Commissie genoot gepareerd, bij voorbeeld door Sam de Wolff op een persconferentie in juni 1938.¹³⁷ En inderdaad deden dergelijke beschuldigingen geen recht aan de gemeenschappelijke intentie die alle sympathisanten en activisten van 'Hulp aan Spanje' verenigde: het bieden van zo effectief mogelijke steun aan de Spaanse republiek. Anderzijds kan niet ontkend worden dat het gewicht van de communistische inbreng groot was en dat de CPN de enige partij was die als zodanig het werk van de Commissie steunde. De activiteiten van 'Hulp aan Spanje' werden in *Het Volksdagblad* zeer ruim belicht en de communistische krant riep haar lezers openlijk tot deelname daaraan op. Dat talrijke NRH-activisten in 'Hulp aan Spanje' actief werden hebben wij al geconstateerd. Communistische jongerengroepen in verschillende plaatsen ondersteunden het werk van de Jeugdcommissie.¹³⁸ Ook het WVC bleef 'Hulp aan Spanje' onvermoeibaar terzijde staan.¹³⁹

Af en toe moesten de communisten ter wille van de breedheid van de Commissie wel wat wegslikken. Zo constateerde een verslaggever van *Het Volksdagblad* met leedwezen dat Rutgers in een toespraak tot een openbare vergadering in Zaandam fascisme en communisme op één lijn stelde. Deze uitlating werd echter met de mantel der liefde bedekt. De predikant zou het slachtoffer zijn van de 'minderwaardige praktijken' van communistenhaters.¹⁴⁰ Ernstiger zou het zijn geweest wanneer de Commissie zich zou hebben bemoeid met de gang van zaken rond de in gevangenschap verkerende POUM-leden. Gezien de betekenis die de CPN aan de bestrijding van het 'trotskisme' hechtte, had dit zeer wel een breekpunt op kunnen leveren. De Commissie weigerde echter in te gaan op uitnodigingen van het Internatio-

Bibliografisch addendum 2016: Zie voor [Jan Willem Matthijsen](#) (1879-1949) de biografische schets van de hand van Margreet Schrevel, in: *BWSA* 4 (1990), 146-149; voor [Maurits Mendels](#) het artikel van de hand van Luuk Brug, in: *BWSA* 8 (2001); en voor ds. J.J. Buskes (1899-1980) het artikel van Hermien en Jan van Veen, in: [BWSA 2 \(1987\), blz. 31-34](#); E.D.J. de Jongh, *Buskes, dominee van het volk*, Kampen 1998; en van dezelfde auteur het artikel in: *Biografisch Lexicon voor de geschiedenis van het Nederlands Protestantisme* [5 \(2001\), 102-104](#).

¹³⁷ *Het Volksdagblad* 28 juni 1938; vgl. *De Waarheid omtrent Spanje*, blz. 3 e.v.

¹³⁸ *Het Volksdagblad* 21 mei en 22 september 1938.

¹³⁹ Zie *Vrouwen* in de onderhavige periode.

¹⁴⁰ *Het Volksdagblad* 29 oktober 1938.

naal Solidariteitsfonds, een nauw met de [38] RSAP en het NAS verbonden organisatie, om over dit vraagstuk een standpunt in te nemen.¹⁴¹

In maart ging de SDAP overstag inzake de non-interventiepolitiek. Vrijwel onmiddellijk na de sociaaldemocratische ommezwaai richtte de Centrale Commissie zich tot regering en parlement met een adres waarin onder meer om beëindiging van de non-interventiepolitiek werd gevraagd.¹⁴² Zoals wij gezien hebben had 'Hulp aan Spanje' zich vanaf het begin kritisch ten aanzien van de non-interventiepolitiek opgesteld. Voor zover mij bekend was dit echter de eerste maal dat men zich in deze zin tot de Nederlandse overheid wendde. Het is opvallend dat dit initiatief direct volgde op de koerswijziging van de SDAP. Het lijkt niet onmogelijk dat binnen de Commissie de hoop ontstond dat een verbetering van de contacten met de sociaaldemocratie en wellicht zelfs vormen van samenwerking op organisatorisch niveau in de naaste toekomst verwerkelijk zouden kunnen worden. Dat een dergelijke ontwikkeling de CPN zeer welkom zou zijn geweest behoeft geen betoog. Spoedig zou echter blijken dat zulke verwachtingen ongegrond waren.

In Amsterdam werd de Paasactie van 'Hulp aan Spanje' afgesloten met een massavergadering, die op 12 april zou plaatsvinden. Aanvankelijk was onder anderen Ko Beuzemaker – naast CPN-voorzitter ook lid van de Amsterdamse gemeenteraad – als spreker op deze 'getuigenisavond voor het republikeinse Spanje' uitgenodigd. Enkele dagen voor de meeting publiceerde *Het Volksdagblad* echter een brief van Beuzemaker waarin deze liet weten dat hij de organisatoren niet aan hun uitnodiging zou houden. Hij verwees naar de moeilijkheden waarin Van der Heide in verband met diens functie binnen Eenheid door Democratie dreigde te geraken door met een communist op één podium te verschijnen. De organisatoren hadden Beuzemaker daarom verzocht van zijn spreekbeurt af te zien, en de CPN-voorzitter had hieraan in het belang van de Spaanse republiek en het welslagen van de 'getuigenisavond' gehoor gegeven.¹⁴³ Volgens Dankkaart speelde bij deze gebeurtenissen de SDAP-leiding op de achtergrond in ieder geval mede een rol. In de landelijke leiding van de

¹⁴¹ M. Braams, 'Linkse partijen in Nederland en de Spaanse burgeroorlog', in: Braams e.a., *a.w.* (noot 24), blz. 63; *Het Volksdagblad* 19 augustus 1938.

¹⁴² *Het Volksdagblad* 7 april 1938.

¹⁴³ *Het Volksdagblad* 8 april 1938. Eenheid door Democratie was een antinationaal-socialistische massaorganisatie met een sterk gezagsgetrouw karakter, die haar aanhang vooral onder vrijzinnig-democraten, liberalen en sociaaldemocraten rekruteerde.

Commissie, aldus Dankkaart, deelde Sam de Wolff mee dat Vorrink ernstige bezwaren maakte tegen het spreken van Beuzemaker op een manifestatie waar ook sociaaldemocraten het woord zouden voeren. Op verzoek van De Wolff nam Dankkaart de taak op zich om Beuzemaker ervan te overtuigen dat hij er in het belang van de zaak beter aan deed niet op het podium te verschijnen. Deze stemde hiermee in op voorwaarde dat de voorzitter van de meeting – dat was Dankkaart – zijn rede zou voorlezen.¹⁴⁴

Ondanks deze perikelen werd de getuigenisavond een groot succes. De ruim 4000 aanwezigen werden toegesproken door onder meer de Spaanse zaakgelastigde, ds. Van der Heide, mr. Stempels, prof. Van Gelderen, Ed. de Nève, Lie Heijnen en twee verpleegkundigen die in Spanje gewerkt hadden. Van de auteur Menno ter Braak, die door ziekte verhinderd was [39] te spreken, werd een brief voorgelezen. Diverse sprekers hekelden de non-interventiepolitiek. In een door de aanwezigen aangenomen resolutie werd de regering opgeroepen stappen te ondernemen om te breken met de

... niet-inmengingspolitiek, die gisteren slechts een misdaad aan het Spaanse volk was, (maar) heden geworden is tot een politiek van zelfmoord der democratische staten.¹⁴⁵

Blijkens het verslag in *Het Volksdagblad* – dat in de voorafgaande dagen zijn lezers herhaaldelijk had opgeroepen de meeting te bezoeken – werd het voorlezen van de verklaring van Beuzemaker vanuit de zaal met een gescandeerd 'Eenheid! Eenheid!' begroet.¹⁴⁶

De gang van zaken rond de voorbereiding van de 'getuigenisavond' vormt een treffende illustratie van de beperkingen waaraan het optreden van communisten in 'Hulp aan Spanje' gebonden was. Mede gezien de kritiek in sociaaldemocratische gelederen op de eigen Spanje-acties kon de SDAP-leiding moeilijk bezwaar maken tegen de deelname van sociaaldemocraten op persoonlijke titel aan het werk van de Commissie. Het verschijnen van een communistische voorman samen met prominente sociaaldemocraten op één podium ging echter duidelijk te ver en vormde aanleiding tot het uitoefenen van politieke druk. Dat daarmee het gewenste resultaat werd bereikt, was voor de SDAP-leiding overigens geen reden om haar houding ten opzichte van 'Hulp aan Spanje' te versoepelen. Bij de aankondiging, in mei, van

¹⁴⁴ Interview Dankkaart 22 november 1979 en 19 mei 1981.

¹⁴⁵ *Spanje helpen is werken voor de vrede. 4000 democraten getuigen*. Uitgave van de commissie 'Hulp aan Spanje', z.pl. z.j., niet gep.

¹⁴⁶ *Het Volksdagblad* 13 april 1938.

de hervatting van de actie van SDAP en NVV voor Spaanse kinderen in Franse tehuizen lieten de beide betrokken besturen nogmaals duidelijk weten

... dat het niet gewenst is, dat organisaties onzer beweging medewerking verlenen aan inzamelingen van het comité 'Hulp aan Spanje'. Partij en Vakverbond hebben, in overleg met SAI en IVV en in samenwerking met vertegenwoordigers van de Spaanse regering, hun eigen taak bij het verlenen van daadwerkelijke hulp aan Spanje.¹⁴⁷

Zonder omwegen werd zo duidelijk gemaakt dat van organisatorische samenwerking met 'Hulp aan Spanje' geen sprake kon zijn en dat deelname op persoonlijke titel van sociaaldemocraten aan het werk van de Commissie het maximaal geoorloofde was.

Overigens leefde bij de CPN kennelijk het besef dat met een samenwerkingsverband als 'Hulp aan Spanje' het in de Nederlandse politieke verhoudingen maximaal haalbare was bereikt. Dat blijkt wel uit de flexibiliteit waarmee gereageerd werd op het verzoek aan Beuzemaker om zich als spreker terug te trekken. Het bereikte resultaat – medewerking van prominente sociaaldemocraten aan en samenwerking aan de basis [40] tussen communisten en sociaaldemocraten in een organisatie met een concrete antifascistische doelstelling – werd niet in de waagschaal gesteld om het onmogelijke te verwezenlijken. Daarvoor waren de communisten zich te zeer bewust van hun verantwoordelijkheid inzake de solidariteitsbeweging met de Spaanse republiek én van de politieke realiteit. Wel stelde *Het Volksdagblad* nog bij het begin van de hervatting, in augustus, van de kinderactie van SDAP en NVV dat het beter zou zijn wanneer beide organisaties 'Hulp aan Spanje' zouden ondersteunen. Bijzonder stoorde men zich aan de tegenwerking die de Commissie van sociaaldemocratische zijde ondervond in de periode voorafgaand aan en gedurende deze kinderactie.¹⁴⁸

Het aantal subcommissies nam ook in het voorjaar van 1938 gestaag toe, van 23 naar 30.¹⁴⁹ In aansluiting op de Paasactie kon 'Hulp aan Spanje' in de periode van half mei tot half juli dan ook een nieuwe grote campagne organiseren, gedurende welke vooral voor de aankoop van ambulanceauto's geld ingezameld werd.¹⁵⁰ Tegelijkertijd werden door de Afdeling Nederlands Kindertehuis Picaña middelen bijeengebracht voor het eigen specifieke hulpobject

¹⁴⁷ *Het Volk* 18 mei 1938, geciteerd bij Langeveld, *a.w.* (noot 10), blz. 119.

¹⁴⁸ *Het Volksdagblad* 20 mei, 23 en 28 juli en 12 september 1938.

¹⁴⁹ *Het Volksdagblad* 28 juni 1938.

¹⁵⁰ *ID* no. VI (1 juni 1938), blz. 1 e.vv.

en voerde de Jeugdcommissie een inzamelingsactie voor de aankoop van sportartikelen voor Spaanse scholen en tehuizen.¹⁵¹ De campagne werd op 17 juli afgesloten met een landdag van 'Hulp aan Spanje' in het Hilversummer sportpark. Deze werd bijgewoond door ongeveer 7000 mensen. Onder anderen Van Gelderen voerde hier het woord. Hij hekelde de afwijzende opstelling van de Nederlandse regering tegenover het Britse verzoek tot deelname aan een internationaal onderzoek naar bombardementen op civiele doelen in Spanje.¹⁵² Rond de landdag organiseerde de Jeugdcommissie een Spanjewekend voor jongeren. Dit evenement trok 700 bezoekers die werden toegesproken door Truus van Boxel en de Hilversummer sociaaldemocratische wethouder Lopes Diaz.¹⁵³

Overigens ondervond de Commissie tijdens deze landdag nogal wat tegenwerking van de zijde van het Hilversummer gemeentebestuur. Zo werd het houden van een collecte op het terrein van het sportpark verboden, een inmiddels aangeschafte ambulanceauto mocht niet door de stad rijden om belangstelling voor de landdag te wekken, slechts één Spaanse vlag mocht worden gehesen en het woord 'Republica' op de ambulanceauto moest onzichtbaar worden gemaakt. Het communistische raadslid Lammes informeerde achteraf bij burgemeester en wethouders naar de reden van dit optreden. In zijn beantwoording van de desbetreffende vragen verwees het college naar het regeringsstandpunt. Men had geen reden gezien om de Commissie gebruik van het sportpark te weigeren. Daarbij was echter

... mede in verband met het standpunt van de Regeering ten aanzien van hulpverlening in de heersende bijzondere omstandigheden [41] buitenlands, alsnog uitdrukkelijk bepaald, dat alles wat een eenzijdig propagandistisch karakter voor één van de twee in Spanje strijdende partijen kon dragen, moest worden vermeden.

Dit antwoord was tevoren door de ministeries van Binnenlandse en Buitenlandse Zaken goedgekeurd. Op verzoek van Buitenlandse Zaken erkende het Hilversummer college te ver te zijn gegaan door te eisen dat het woord 'Republica' op de ambulanceauto werd overge-

¹⁵¹ Ibidem; A. Romein-Verschoor, *Een veilig huis voor het Spaanse kind. Picaña*. Uitgave van de afd. Kindertehuis Picaña van de commissie 'Hulp aan Spanje', z.pl. z.j.; *Het Volksdagblad* 15 juni 1938.

Bibliografisch addendum 2016. Zie voor het Nederlandse en andere kindertehuizen in Picaña ook Cristina Escrivà Moscardó en Rafael Maestre Marín, *Els Horts Solidaris. Les colònies escolars de Picanya 1937-1939*, Picanya 2011.

¹⁵² *Het Volksdagblad* 18 juli 1938; *Onze Hulp aan Spanje*, blz. 4 e.v.

¹⁵³ *Het Volksdagblad* 18 juli 1938; *Maandelijksch Informatie-Bulletin*. Uitgave van de Jeugdcommissie 'Hulp aan Spanje', no. 4 (juni 1938), blz. 1 e.vv.

plakt. De Spaanse zaakgelastigde had namelijk de minister op de gang van zaken te Hilversum geattendeerd en zich daarbij in het bijzonder over dit incident ontstemd getoond.¹⁵⁴

De verwickelingen rond de landdag deden niets af aan de aanzienlijke resultaten van de campagne. Het is illustratief voor de toegenomen kracht van de Commissie dat over de eerste helft van 1938 ter waarde van bijna 30.000 gulden hulp aan het republikeinse Spanje kon worden geboden: bijna anderhalf maal zoveel als over het gehele voorafgaande jaar. Naast de reeds genoemde ambulanceauto's omvatte deze hulp onder andere een complete operatiekamer en de gebruikelijke goederen als medicijnen en levensmiddelen.¹⁵⁵

Eind augustus vertrok opnieuw een delegatie van de Commissie naar de republiek. Deze bestond uit Lie Heijnen, Co Dankaart en ds. Rutgers. Gezamenlijk bezochten zij Catalonië waar zij onder meer het hospitaal te Moya aandeden. Het Hollandse Hospitaal in Villanueva de la Jara was in het voorjaar tijdens de doorbraak van de rebellen aan het Aragonfront geëvacueerd. In Moya trof de delegatie onder meer de Nederlandse verpleegster Trudel de Vries, die eerder in het Hollandse Hospitaal had gewerkt, en Piet Laros, kapitein van de Nederlandse compagnie 'De Zeven Provinciën', die aan het Ebrofront gewond was geraakt. Na het bezoek aan Catalonië splitste de delegatie zich. Dankaart, die in Barcelona contact had opgenomen met Janrik van Gilse, op dat tijdstip de voor de Nederlandse vrijwilligers in de Internationale Brigades verantwoordelijke politiek commissaris, begaf zich naar het Ebrofront, terwijl Rutgers en Lie Heijnen Madrid bezochten. Dit tweetal werd vergezeld door de loyalistische priester Leocadio Lobo, die in het begin van de burgeroorlog op uitnodiging van de Commissie enige tijd in Nederland had doorgebracht. De delegatie keerde in de tweede helft van september in Nederland terug.¹⁵⁶

In de periode tussen half oktober en half november organiseerde 'Hulp aan Spanje' 30 verslagvergaderingen waar door leden van de delegatie het woord werd gevoerd. Meer dan 11.000 mensen bezochten deze vergaderingen. Opvallend is dat Dankaart in Amsterdam de gewoonte doorbrak het zwijgen te bewaren over de interne strubbelingen in het republi-

¹⁵⁴ *Het Volksdagblad* 19 juli en 18 augustus 1938; dossier 'Landdag te Hilversum van het Comité 'Hulp aan Spanje'' (Archief Buitenlandse Zaken, Kabinetsarchief IVd, inventarisnummer 151^{A1}).

¹⁵⁵ *Onze Hulp aan Spanje*, blz. 5 en 10 e.v.

¹⁵⁶ *Onze Hulp aan Spanje*, blz. 8; interview Dankaart 19 mei 1981; interview Van Reemst-de Vries 24 september 1980; interview Alma-Heijnen 27 augustus 1980; *Het Volksdagblad* 2 en 3 september 1938.

Bibliografisch addendum 2016: Zie voor een Spaans filmverslag van het bezoek van deze delegatie [hier](#).

keinse kamp. Hij deed enkele 'onthullingen' over medische sabotage die door de POUM zou zijn bedreven. Het zwaartepunt in de redevoering[42]gen van de sprekers lag echter op de schadelijkheid van de Brits-Franse politiek met betrekking tot het Spaanse conflict en op de noodzaak van materiële solidariteit. De delegatieleden hadden zelf kunnen constateren hoe nijpend het voedseltekort in de republikeinse zone was geworden.¹⁵⁷ De boodschap kwam kennelijk goed over. De campagne 'De Hollandse Sint voor het Spaanse kind' werd een groot succes. In de tweede helft van 1938 werden hulpgoederen ter waarde van 45.000 gulden naar de republiek gezonden.¹⁵⁸ De terugtrekking van de Internationale Brigades onder toezicht van een Volkenbondscommissie strekte zich ook uit tot het door de Commissie uitgezonden personeel, dat immers voor het overgrote deel werkzaam was bij de *Service Sanitaire* van de Internationale Brigades. Eind 1938 waren de meesten van hen gerepatriëerd. De arts les Voet, die sinds het voorjaar werd vermist, zou niet terugkeren. De Medisch-Hygiënische Commissie bracht onder de titel *Wij werkten in Spanje* een brochure met ervaringen van het medisch personeel en opwekkingen tot verdere hulpverlening uit.¹⁵⁹

De laatste maanden

Deze opwekkingen bleven niet zonder resultaat. De laatste maanden van de burgeroorlog betekenden wat betreft activiteiten en inkomsten een hoogtepunt in het bestaan van 'Hulp aan Spanje'. Hoewel zich in deze periode rond de Spaanse kwestie heftige botsingen voordeden tussen de sociaaldemocratische en communistische pers – botsingen waarvan de solidariteit met de republiek in het algemeen en de Commissie 'Hulp aan Spanje' in het bijzonder de hoofdinzet vormden¹⁶⁰ –, berokkenden deze polemieken kennelijk geen schade aan de samenwerking op individuele basis in de Commissie. De dramatische gebeurtenissen die zich begin 1939 rond de val van Catalonië afspeelden, zullen hun effect op de offerbereid-

¹⁵⁷ *Het Volksdagblad* 11, 17 en 19 oktober, 2 en 4 november 1938; *Onze Hulp aan Spanje*, blz. 5. Over de voedselschaarste: interview Dankkaart 19 mei 1981.

¹⁵⁸ *Onze Hulp aan Spanje*, blz. 5 en 11 e.v.

¹⁵⁹ *Het Volksdagblad* 18 november, 7, 8 en 10 december 1938; interview Van Reemst-de Vries 24 september 1980; *Wij werkten in Spanje. Ervaringen van het Hollandse medische personeel in Spanje*. Uitgave: Medisch-Hygiënische commissie van 'Hulp aan Spanje', z.pl. z.j., niet gep.; vgl. ook het dossier 'Terugkeer van Nederlandse Roode Kruis-helpers uit Spanje' (Archief Buitenlandse Zaken, A 197bis Spanje).

¹⁶⁰ Prak, a.w. (noot 6), blz. 65; Langeveld, a.w. (noot 10), blz. 128 e.v.; *Het Volksdagblad* 15, 16 en 25 februari 1939.

heid van het publiek niet hebben gemist. Ook zal voor de opvallende financiële resultaten gedurende de laatste maanden het feit dat de CPN op grote schaal haar leden mobiliseerde om geld in te zamelen op steunlijsten van 'Hulp aan Spanje' niet zonder betekenis zijn geweest. Anderzijds kan men zich voorstellen dat juist hierdoor de interne verhoudingen in de Commissie onder druk kwamen te staan. Hiervan is mij echter niets gebleken. Integendeel, de bereikte samenwerking werd zelfs na de opheffing van de Commissie voor een ander doel voortgezet. Hieruit mag men concluderen dat zij ook in de onderhavige periode niet werkelijk in gevaar is geweest. Maar voordat wij kort ingaan op de opvolgster van de Commissie 'Hulp aan Spanje', moet eerst nog het een en ander gezegd worden over de acties van de Commissie in de eerste maanden van 1939.

In verband met de zeer ernstige voedseltekorten in de republiek kwam **[43]** het zwaartepunt van het werk van 'Hulp aan Spanje' begin 1939 geheel op de voedselhulp te liggen. Na afloop van de 'Sint Nicolaasactie' werd voor februari een nieuwe landelijke campagne gepland. Het aantal subcommissies bleef zich inmiddels uitbreiden. In de periode van de zomer van 1938 tot de opheffing van de Commissie in juni 1939 kwamen er nog eens 19 subcommissies bij zodat hun aantal op het laatstgenoemde tijdstip 49 bedroeg.¹⁶¹ Deze droegen zorg voor een vrijwel voortdurende activiteit. Dat voor februari een nieuw hoogtepunt werd gepland, betekende niet dat in de tussenliggende periode het werk stil lag.¹⁶² De inzet van de nieuwe landelijke campagne viel samen met de val van Catalonië en de vlucht van een half miljoen Spanjaarden naar Frankrijk. Naar aanleiding van deze gebeurtenissen besloot het partijbestuur van de CPN op 30 januari tot een spoedactie voor de Spaanse republiek. Alle partijleden werden opgeroepen om te werken met handtekeningenlijsten met de eisen van de partij aan de regering – Nederlandse wapenleveranties en voedseltransporten voor de republiek en opvang van Spaanse kinderen in Nederland – én met steunmateriaal van 'Hulp aan Spanje'.¹⁶³ Terwijl namens de Commissie Ben Sajet en Lie Heijnen – de laatste op kosten van het WVC – naar de Frans-Spaanse grens afreisden, zond het district Amsterdam van de CPN een eigen delegatie bestaande uit David Wijnkoop, Jan Janzen en de arts A.C. Oerlemans.¹⁶⁴ Beide delegaties drongen bij de Nederlandse regering tevergeefs aan op de toelating van

¹⁶¹ *Onze Hulp aan Spanje*, blz. 5 e.v. en 13.

¹⁶² In januari bedroegen de inkomsten van 'Hulp aan Spanje' 18.000 gulden, zie *ID* no. 3 (1 maart 1939), blz. 1.

¹⁶³ *Het Volksdagblad* 30 en 31 januari, 1 en 4 februari 1939.

¹⁶⁴ *Het Volksdagblad* 1, 2, 3, 6 en 7 februari 1939; *Onze Hulp aan Spanje*, blz. 8.

gevluchte Spaanse kinderen in Nederland. Door de CPN georganiseerde solidariteitsmeetings met de Spaanse republiek trokken in Amsterdam binnen twee weken naar schatting 10.000 bezoekers.¹⁶⁵ En terwijl wederzijdse scheldpartijen met betrekking tot de Spaanse kwestie de kolommen van *Het Volksdagblad* en *Het Volk* beheersten, bereikte de actie van 'Hulp aan Spanje' een hoogtepunt. In Amsterdam werd de februariactie afgesloten met een straatcollecte die 9400 gulden opbracht. In het totaal verleende 'Hulp aan Spanje' in 1939 ter waarde van ruim 60.000 gulden materiële steun aan de republikeinse bevolking.¹⁶⁶ Deze hulpverlening was vanzelfsprekend geheel geconcentreerd in het eerste halfjaar.

Toen begin maart in Amsterdam de straatcollecte plaatsvond, was reeds duidelijk dat het republikeinse leger in de centrale zone de strijd niet zou kunnen voortzetten ten gevolge van een putsch van capitulationistische elementen, die tot een korte burgeroorlog binnen de burgeroorlog leidde. Ook in dit geval handhaafde de Commissie de traditie zich van een oordeel te onthouden ten aanzien van interne tegenstellingen binnen het republikeinse kamp. De laatste brochure van 'Hulp aan Spanje' spreekt slechts van

... de tragische gebeurtenissen, welke het republikeinse Spanje in de laatste dagen van haar bestaan heeft moeten doormaken.¹⁶⁷

[44] Begin april werd in principe besloten tot opheffing van 'Hulp aan Spanje'. De opbrengsten van een laatste financiële campagne zouden naar Spaanse vluchtelingen in Zuid-Frankrijk gaan.¹⁶⁸ Op 11 juni vond de laatste bijeenkomst van de Centrale Commissie, het dagelijks bestuur en vertegenwoordigers van de subcommissies plaats. Sam de Wolff typeerde bij deze gelegenheid het karakter van 'Hulp aan Spanje' als volgt:

[45] Wij hebben het democratische deel van het Nederlandse volk getoond, dat het mogelijk is samen te werken, al verschilt men ook op politiek gebied van mening.¹⁶⁹

¹⁶⁵ *Het Volksdagblad* 4, 8, 9, 10, 11 en 15 februari 1939.

¹⁶⁶ *Onze Hulp aan Spanje*, blz. 6, 12 e.v. en 18 e.v.

¹⁶⁷ *Onze Hulp aan Spanje*, blz. 6.

¹⁶⁸ *Het Volksdagblad* 14 april en 4 mei 1939; *Onze Hulp aan Spanje*, blz. 6.

¹⁶⁹ *Onze Hulp aan Spanje*, blz. 7.

Epiloog: de Commissie SOS

Inmiddels waren binnen de Commissie stemmen opgegaan om de bereikte samenwerking voort te zetten, nu echter met als doel hulpverlening aan slachtoffers van het fascisme in meerdere landen. Reeds op de vergadering waar het principebesluit tot opheffing van 'Hulp aan Spanje' was gevallen, werd hierop aangedrongen.¹⁷⁰ Eén dag voor de zojuist genoemde slotbijeenkomst werd in Amsterdam de Commissie tot Steun aan Oorlogsslachtoffers (SOS) opgericht. De initiatiefnemers waren voor het overgrote deel uit 'Hulp aan Spanje' afkomstig. Het *Volksdagblad*, dat de oprichting van de Commissie op 21 juni meldde, noemde de namen van Lie Heijnen, Co Dankkaart, Van Embden, Van der Heide, Rutgers, Tielrooy en Valkhoff. Ook prof. dr. H.J. Pos, de voorzitter van het Comité van Waakzaamheid, stond aan de wieg van de opvolgster van 'Hulp aan Spanje', die zich ondersteuning ten doel stelde van volkeren of bevolkingsgroepen die door een onuitgelokte aanval in ernstige materiële nood verkeerden. In juli deelde Van der Heide op een persconferentie van de Commissie SOS mee dat men deze algemene doelstelling nader zou invullen door zich in te zetten voor de bekostiging van de overtocht van Spaanse vluchtelingen in Frankrijk naar Mexico. Ook trok men zich het lot aan van de Nederlandse leden van de Internationale Brigades, die nog in gevangenschap verkeerden. Men wilde zorg dragen voor de verzending van hulppakketten en druk uitoefenen op de Nederlandse regering om voor hun vrijlating op te treden bij het Franco-regime.¹⁷¹

Ik heb naar de verdere lotgevallen van de Commissie SOS geen onderzoek verricht. Men mag echter veilig aannemen dat deze solidariteitsorganisatie de totstandkoming in augustus 1939 van het non-agressiepact tussen Duitsland en de Sovjet-Unie en de daaropvolgende koerswending van de Komintern niet lang heeft overleefd.¹⁷² Een duidelijke aanwijzing hiervoor wordt gevormd door de oprichting, begin 1940, van een nieuw comité dat niet alleen activiteiten voor Spaanse vluchtelingen en krijgsgevangen Nederlandse interbrigadisten ontplooi- de, maar zich ook wilde inzetten voor 'vervolgden wegens anti-oorlogsgezindheid' in onder andere Frankrijk.¹⁷³ Een dergelijke doelstelling paste binnen de visie van de internationale

¹⁷⁰ *Het Volksdagblad* 14 april 1939.

¹⁷¹ *Vrouwen* september 1939, blz. 10.

¹⁷² Dat is ook wat Dankkaart er zich van herinnerde, interview 19 mei 1981.

¹⁷³ *Solidariteit met de krijgsgevangenen in Spanje, met de Spaansche vluchtelingen in Frankrijk, met de vervolgden wegens anti-oorlogsgezindheid*, z.pl. z.j., passim.

communistic beweging op de inmiddels uitgebroken tweede wereldoorlog als een imperialistisch conflict waarbij de arbeidersklasse zich diende te onthouden van een keuze voor een der strijdende partijen. Met name de Franse communistische partij werd door deze opstelling in ernstige problemen gebracht. Na het uitbreken [46] van de oorlog werd zij verboden.¹⁷⁴ Ook in Nederland sloeg de nieuwe lijn van de Komintern de basis voor antifascistische samenwerking op persoonlijke titel weg. Dit blijkt bij voorbeeld uit de wijze waarop het Comité van Waakzaamheid aan interne tegenstellingen te gronde ging.¹⁷⁵ Waarschijnlijk is door dezelfde oorzaak de Commissie SOS een stille dood gestorven.

Slotopmerking

Gezien de wezenlijke inbreng van communistische zijde in 'Hulp aan Spanje' – die, naar ik hoop, uit het voorgaande genoegzaam is gebleken – dringt zich de vraag op in hoeverre de organisatie beantwoordde aan de doelstellingen van de Nederlandse communisten in de onderhavige periode, met name op het terrein van de solidariteitsbeweging met de Spaanse republiek. Duidelijk is in ieder geval dat 'Hulp aan Spanje' op geen enkele wijze een platform voor samenwerking tussen SDAP en CPN op organisatorisch niveau vormde. Deelname aan het werk van de Commissie door sociaaldemocraten vond plaats op strikt individuele basis. In haar publicaties bleef de CPN tot het einde van de burgeroorlog pleiten voor gezamenlijk optreden van NVV, SDAP en CPN voor solidariteit met Spanje. In de praktijk echter waren vanaf de jaarwisseling 1936/1937 de inspanningen gericht op het opbouwen van een samenwerkingsverband waaraan sociaaldemocraten op persoonlijke titel konden deelnemen. De stille hoop dat dit samenwerkingsverband de steun van de SDAP als zodanig zou weten te verwerven en daarmee alsnog zou uitgroeien tot een platform voor organisatorische samenwerking bleek in 1938 een illusie.

Wie binnen 'Hulp aan Spanje' als niet-communist actief was kan de omvang van de communistische participatie in de organisatie nauwelijks zijn ontgaan. Dit betekent echter niet dat de aantrekkingskracht van de Commissie op niet-communisten verklaard zou kunnen wor-

¹⁷⁴ F. Claudin, *The communist movement: from Comintern to Cominform*, Harmondsworth 1975, blz. 295 e.vv.

¹⁷⁵ A. Mellink, 'Het Comité van Waakzaamheid na veertig jaar', in: *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland 1977*, blz. 262 e.vv.

den uit een reeds aanwezige geneigdheid tot samenwerking met communisten. Hiervan was op zijn hoogst in enkele individuele gevallen – bij voorbeeld bij Selma Meyer en Sam de Wolff – sprake. Motieven als humanitaire bewogenheid, inzicht in de betekenis van de Spaanse burgeroorlog in internationaal-politiek opzicht en onvrede met name in sociaaldemocratische kring over de passiviteit van de eigen organisaties inzake Spanje brachten mensen ertoe hun steun aan de Commissie te geven. Voor zover het sociaaldemocraten betrof gold deze onvrede in het merendeel der gevallen waarschijnlijk niet de politiek van de SDAP als geheel maar uitsluitend het deelterrein waarop de Commissie zich bewoog. De leidingen van SDAP en NVV kwamen aan deze onvrede deels tegemoet door de eigen steuncampagnes voor Spaanse kindertehuizen in Frankrijk. Voor het [47] overige gedoogde men sociaaldemocratische deelname aan 'Hulp aan Spanje' op persoonlijke titel, zolang de betekenis van de communistische inbreng in de organisatie op de achtergrond bleef.

Voor de CPN betekende dit dat met de grootste omzichtigheid opgetreden diende te worden. Iedere poging om het werk van communisten in 'Hulp van Spanje' met propaganda voor de communistische politiek van eenheids- en volksfront te verbinden leverde direct gevaar op voor het voortbestaan van de Commissie als brede solidariteitsorganisatie. Zo weerspiegelde zich ook in 'Hulp aan Spanje' de perspectiefloosheid van de politiek van eenheids- en volksfront in de Nederlandse verhoudingen. Voor de CPN bleef de politieke winst van het werk dat haar leden in het kader van 'Hulp aan Spanje' verzetten, beperkt tot het leggen of versterken van contacten met andersgezinden aan de basis. Bovendien bood de Commissie ondanks alle beperkingen een aanzienlijk bredere basis voor de ontplooiing van de politieke en materiële solidariteit met het Spaanse volk in de strijd tegen het fascisme dan de NRH. Het waren twee winstpunten, die weliswaar nogal pover afstaken bij de doelstellingen van de CPN maar die gezien de Nederlandse verhoudingen op geen enkele wijze onderschat mochten worden.